

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

המערכת:

משה טשרנוביץ — עורך אחראי

חיים ליף — עורך, גבריאל פרייל — עורך מיוחד

מועצת המערכת:

צבי אורלינסקי, נחום גלאצר, שמעון הלקין, אברהם י. כ"ץ, ש"ז צייטלין

שנה ל"ז (כרך ס"ז) ניסן-אייר, תשל"ה חוברת ד' (317)

התוכן

- 143 עלייה מאמריקה — חידוש החזון הציוני אבשלום
- 145 חיים נחמן ביאליק ב„ישיבת אודיסה“ דוד מרגלית
- חלקם של האנוסים במרד הערים הספרדיות
- 149 בראשית המאה השש עשרה אריה טרסקובר
- 157 הפלשים עולים לישראל יצחק ארג
- שירים:
- 160 אש צמאון יצחק פינקל
- 161 אבקת רובל יוסי גמזו
- 161 על פסגת נבו צבי יאיר
- 162 מה קרה לר. קוהארצ'יק (סיפור) מיכאל זילף
- 165 הגישו בין שואה לגאולה יוחנן גרנך
- 169 בדיחה — ואין מורין כן ד. אברמסקי
- מחודש לחודש: החברה והפוליטיקה הסובייטית
- 172 כראי הבקורת המארכסיסטית י. מישאל
- 174 זכות גדולה ראובן בן-יוסף
- תרומתו של ד"ר יום טוב לווינסקי לחקר הפולקלור היהודי
- 176 דוד דוידוביץ
- 179 שירי צבי יאיר י. זמורה
- רשימות:
- 181 וזאת נקמתנו משה אביטל
- 184 הערות במקרא דוד שלמה שפירא
- 187 בין ספרים חדשים ל.
- 188 יד יעו ת

„ בצרון “
1141 כרוזוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHENOWITZ (RAV TZAIR)

MAURICE E. CHERNOWITZ, Executive Editor

HAYIM LEAF, Editor; GABRIEL PREIL, Special Editor

Editorial Board: Nahum Glatzer, Simon Halkin, Abraham I. Katsh,
Harry M. Orlinsky, Solomon Zeitlin

Thirty-Sixth Year of Publication

Vol. LXVI NISAN-IYAR (April-May, 1975) No. 4 (317)

CONTENTS:

Aliyah From America	<i>Avsalom</i>	143
Bialik at the Odessa Yeshiva	<i>David Margalit</i>	145
The Role of the Marranos In the Rebellion of Cities In 16th Century Spain	<i>A. Tartakover</i>	149
The Falashim Come to Israel	<i>Itzbak Ereg</i>	157
POEMS:		
The Fire of Thirst	<i>Irving Finkel</i>	160
With The Flow of Time	<i>Yosi Gamzu</i>	161
The Crest of Mount Nebo	<i>Zvi Yair</i>	161
What Happened to R. Tankist (Story)	<i>Michael Wilf</i>	162
The Ghetto Between Holocaust and Redemption	<i>Y. Granach</i>	165
Aspects of Jewish Humor	<i>J. D. Abramsky</i>	169
The Month In Review	<i>I. Misbael</i>	172
From America to Israel — Transition of a Poet	<i>Reuben Ben-Yosef</i>	174
Yom Tov Levinsky's Contribution to Jewish Folklore	<i>D. Davidowitz</i>	176
The Poetry of Zvi Yair	<i>I. Zmora</i>	179
NOTES AND COMMENTS:		
Reflections on the Holocaust	<i>Moshe Avital</i>	181
Biblical Insights	<i>D. S. Shapiro</i>	184
Recent Books		187
News and Events		188

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצְרוּן

נוסד עלידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

חוברת ד' (217)

ניסן-אייר, תשל"ה

שנה ל"ו (כרך ס"ו)

עלייה מאמריקה — חידוש החזון הציוני

א.

שאלת עליית יהודים מאמריקה הועלתה לדיון זה כבר שנים אחדות והיא מנסרת בוועידות ציוניות ובכינסים מיוחדים שהוקדשו לענין הזה. הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית העולמית מקיימות משרדי עלייה בכמה מרכזים באמריקה ומספר שליחים עושים למען עידוד העלייה בכמה קהילות בארצות-הברית.

מאז קמה המדינה פיסה זרם דק של עולים מארצות-הברית למדינת ישראל והוא הלך וגבר אחרי מלחמת ששת הימים. אילו זכינו וסדרי הקליטה בארץ היו כתיקנם, אין ספק שרובם ככולם של העולים היו משתקעים בה ומספר החוזרים היה מינימלי ביותר. לצערנו נתקלו, כידוע, רבים מן העולם בתנאים ובגורמים בירוקרטיים מרגיזים, ודווקא מפני שעלייה זו היתה בעיקרה אידיאלית ורובם ככולם של העולים באו אל תארץ כדי לתת "תיקון" להויתם הישראלית ולהתבסס מאוירתה של המולדת העברית, ניכחו מיחס לא אידאלי, מפגיעות שנפגעו במשרדי הקליטה, בלשכות הממשלה וה"רשויות" השונות, מן היחס הקלוקל של משרתי המדינה, הזלזול בכבוד האדם, ברגשותיו, האדישות וההתנכרות — "קטנות" אלה דילדלו כמה מן העולים "מחפני הזהב" של החזון שעל "כנפיו" הגיעו לארץ.

בסופו של דבר הגורם המכריע ברוב מקרי העלייה היא ההכרה שארץ-ישראל אינה רק מדינה קטנטנת שקמה בחסדן של מעצמות-תבל, כעין פיצוי או פיוס על נהרידם ישראל שנשפך — אלא היא המולדת העברית מאז ימים קדמונים וכל תקוותינו להתחדשות, להמשך יצירה, לחיים לאומיים תקינים — תקוות אלה קשורות בארץ הזאת. הויקה הרוחנית-ההיסטורית היא לכן הגורם הראשון במעלה לרצון העלייה ולהוצאתנו לפועל. מכיוון שלויקה זו שרשים

דתיים, אין פלא, שרוב העולים בתקופת העלייה הנרחבת שלאחר מלחמת ששת הימים היו מן החוגים הדתיים, עליות חסידים, שא"י היא בשבילם תכלית התגשמותם של כיסופים דתיים-משיחיים, או של יהודים נאמני מסורת, שבאורח חייהם נתמזגו יסודות לאומיים-דתיים.

ב.

ההפגנה הגדולה לעידוד העלייה שנקראה על-ידי הפדראציה הציונית באמריקה בסוף חודש אפריל, במלון הילטון בניו-יורק, הייתה מיוחדת במינה. זו הייתה הפעם הראשונה, שקהל של ארבעת אלפים איש השתתף באסיפה שהוקדשה לתכלית זו.

ההפגנה התקיימה בסימן חרדה לגורלה של מדינת ישראל, אמונה בחזונו, חזון החיאת המולדת העברית ונכונות לבוא לעזרתה לא רק ברכוש, אלא גם בנפש, „בפועל ממש“. ההפגנה הוכיחה כמו-כן שניתן על-ידי חינוך, הסברה והכשרת-הלבבות להצית לכל הפחות בלב חלק של הנוער היהודי באמריקה אש החזון הציוני והאמונה בזכותנו על ארץ-ישראל. סיסמאות שנעשו כביכול אסימטרים, ושנשחקו מרוב שימוש („אנו באים ארצה לבנות ולהבנות בה“), אמרות-שיגרה, קיבלו בהפגנה זו משמעות מחדשת, מרוענת, בכח ההתלהבות ורגש-ההזדהות הנאמן של משתתפי ההפגנה.

ארבעת האלפים האנשים, ובתוכם חלק ניכר של נוער, הפגינו בתגובתם ובהיענותם את חזוניתו של הרעיון הציוני ובאפשרות הפיכתו לכח-פועל בשיתוף הגורל של בית ישראל בארצות-הברית ומדינת ישראל.

השאלה היא — האם אפשר לעורר תנועה רבת-תנופה לעלייה, שתקיף רבבות יהודים, שלא המצוקה החמרית ולא מצבם החברתי-המדיני הם ה„תמריצים“ לשינוי כל-כך מכריע בחייהם?

התשובה לשאלה ניתנה בחלקה על-ידי אחד מראשי התנועה בהפגנה, ד"ר יעקב טבק, פרופיסור לחימיה במכללת ברוך בניו-יורק. ד"ר טבק, בן-השלושים, מנה את הגורמים לעלייה. הגורמים הם רבים ושונים. העלייה אין פירושה בריחה מאמריקה, שנופה ורוחה הם חלק מעצמותם של העולים, אלא רצון חזק ונאמן להשתתף בבנין הארץ ובמאבקה בגוף ובנפש.

ג.

הצלחת תנועת העלייה תלויה בעומק החרישה של רעיון שיבת ציון, חזון הגאולה. ימי סכנה הם אלה וימי שפל ופירוד-הלבבות מבפנים, ימי שערויות עסקיות שחדרו גם לרשויות האחריות לבטחון ישראל. הכפירה בעצם זכותנו על ארץ-ישראל, של חוגים רדיקליים-אינטלקטואליים-„צבריים“, שמבקשים לטהר את השרץ של אש"ף (פי. אל. אן) ומבטלים כל-אחר-יד את מזימות-ההשמדה של הארגון הזה ושל מדינות ערב (ראה עמוס קינן, „טיימס“, 5.15.75) — מליצי-יזושר של אש"ף לא יעלו יהודים לא"י. רק העמקת ההכרה הציונית-החלוצית בקרב הנוער,

חיים נחמן ביאליק ב„ישיבת אודיסה“

מאת ד"ר דוד מרגלית

א.

„בישיבת“ — בית ספר גבוה ללימודי היהדות — מיסודו של הרב חיים טשרנוביץ (רב צעיר) היה ביאליק מורה קבוע משך שנתיים ויותר לעברית ולדיקדוק השפה העברית. תיאור פעולתו זו, כמורה ומחנך ב„ישיבה“ מיוחדת במינה זו, כמעט ולא מצאתי אצל הביוגרפים של משוררנו הלאומי.

דורנו זה, שזכה לאתחלתא דגאולה, למדינת היהודים בארץ ישראל ובתוכה רשת ישיבות תיכוניות, ישיבות מתקנות, המבוססות על תורה ודרך ארץ, תורה ועבודה, מיסודם של בני עקיבא — דורנו אינו מעלה על דעתו, שהישיבה באודיסה, שנוסדה בשנת תרס"ו ע"י רב גאון בתורה ונעלה במידות וביראת

זו שנאחזת בשרשים היסטוריים ובערכי רוחנו, היא תסלול את הדרך לעלייה במימדים שלא שיערנום קודם.

לפני שבעים שנה, בשנת 1905, יצא יוסף ויתקין, מורה עברי ביפו וממייסדי „הפרעל הצעיר“, בקול-קורא לנוער היהודי ברוסיה לעלות לארץ כדי להציל את הישוב היהודי בה מדילדול וניוון. חלק גדול לו בהתעוררותה של הרוח המתחדשת והגואלת של העלייה השנייה.

קול-קורא מעין זה צריך לצאת אל הנוער היהודי באמריקה, שיהלום את המציאות בימינו. שוב אין החיים הנוחים באמריקה מסתים את חושיו והכרתו של הנוער כאן. הם מבקשים אתגר אידיאלי. לצערנו נסחף חלק גדול מן הנוער הזה בזרם התנועות שמודות ברעיון השחרור של „הזעמים המדוכאים“ ומתכחשות (במיטב המסורת) של ה„סוציאל-רבולוציונרים“ (לפנים) לשיחרור הלאומי של עם ישראל. אם נצליח להחדיר בנוער רוח אידיאליות עליונה והכח המוסרי הצפון בחזון גאולתנו יתיצבו אלפים, ואפשר גם רבבות, על דרך העלייה.

לפני שלושים שנה, בראשית שנות הארבעים, כשמלחמת הדמים התקרבה אל קיצה, יצא ד"ר חיים וייצמן, גשיא ההסתדרות הציונית העולמית, בקריאה להכשיר בכל שנה אלפים חלוצים באמריקה. בתנאים שהיו קיימים אז, נראה היה גם מספר זה כמוגזם. היום, כשמר פנחס ספיר, יר"ר ההנהלה הציונית, קורא לגיוס תפוצות-הרוחה למען עלייה מוגברת, פירושה עלייה של רבבות, וזו לא תבוא כי אם על יסוד של העמקת הרעיון הציוני והכרת אחדות-הגורל של עמנו בארץ ובתפוצות.

ההפגנה הגדולה למען העלייה בניו-יורק הוא צעד ראשון בהכשרת הקרקע לעלייה יהודית רבת-מימדים מאמריקה על-ידי חידוש רוח החלוציות וחזון והתגשמה הציונית.

אבשלום

שמים, כדי לחנך דור של רבנים, שמילאו כרסם בש"ס ופוסקים וחכמת היהדות מזה, והשכלה רחבה בכל המקצועות המדעיים ברמה אוניברסיטאית — שימשה מעין אבטיפוס לשיבות המודרניות התיכוניות המקצועיות והגבוהות של דורנו, שלב כל יהודי מתמלא גאווה ומטפח כל תקוותיו בחניכיהם, בעלי הכיפות הטרוגות, שמהם ייבנה בית ישראל בארצו ברוח ישראל סבא.

עד שנת תרס"ה היה שם, ברחוב באוארנא 33, תלמוד תורה מטיפוס ישן. בשנה זו הגיע לאודיסה מיישיבת ר' יצחק אלחנן, אשר בקובנה, הרב חיים טשרנוביץ. כאן הוא נתמנה לסגנו של הרב מטעם. לרב מטעם לא יכלו למנותו מכיוון שהסרה לו הדיפלומה. באודיסה יכול היה לעמוד מקרוב על ספחת זו, ששמה רבנות מטעם, שהשלטונות הרוסיים הרכיבו על גבה של יהדות רוסיה. למשרות "רבנים" אלה, שהיו להם כל הזכויות הייצוגיות והם היו הדברים הרשמיים של הקהילות, יכולים היו להתמנות רק מדופלמים, בעלי השכלה גבוהה, שהיו בורים ועמי הארץ בלימחדי היהדות. ברוב המקרים המיטו חרפה על קהילות ישראל, בעוד שהרבנים האמיתיים, נרשאי דגל התורה והמצוות, שהציבור היהודי בחרב הם והעמידם בראש בתי המדרשות והישיבות, לא היו מוכרים על ידי השלטונות.

מצב עגום זה, פגע בכבודן של הקהילות ובחינוך היהודי. הרב חיים טשרנוביץ, שבא בכוחו ובברכתו של הגאון ר' יצחק אלחנן יזם ייסוד ישיבה, שתמוזג בתוכה לימודי קודש סבכל ישיבה, ולימודי חול, במתכונת גימנסיה ("תיכון" בלשוננו). למפעל נתנו יד ראשי היהדות הרוסית. נוסד ועד נאמנים בראשותם של עסקני מוסקבה: הלל זלטופולסקי, גב' ש. פרסיץ, הברון דוד גינצבורג מפרטבורג ועסקני אודיסה, שמואל ברמש, אשכנזי, מרגלית ועוד.

חבר המורים היה משופרא דשופרא מלבד ראשי הישיבה שנתן שעורים בתלמוד וסידרת הרצאות "מבוא לתלמוד", ובתחילה גם "תולדות הפוסקים", הורו במוסד: ח. נ. ביאליק (עברית ודקדוק), ד"ר קלזנר (תנ"ך והיסטוריה של הבית השני), דינר (תלמוד), ד"ר קמינצקי, פנחס מינקובסקי ועוד ועוד. לימודי חול הורו מורים מגימנסיות שונות, מהמשוכחות שבהן.

ה"ישיבה" היתה מוכרת ע"י השלטונות כבית-ספר פרטי (פרוגימנסיון) ובשעת בחינות היה נוכח באי-כח משקיף, מכופתר כולו.

ב.

בקיץ תרס"ח עזבתי את לידיא, שהיה בדעתי להסתופף בצלו של הרב ר' יצחק יעקב ריינס וצ"ל ועברתי לאודיסה כדי להתכונן לבחינות. והנה קידמוני ידיעות מדאגות. בעולם הישיבה נפל דבר. ד"ר יוסף קלזנר ועמו כל התלמידים הוותיקים, שברו אתריו, עזבו את המוסד. נשארה כיתת תרס"ו ואנו החדשים. מה היתה סיבת עזיבתו של קלזנר. בין ראשי הישיבה לבינו פרצה מחלוקת חריפה על בסיס המתחיקה של לימוד התנ"ך. ק. החל יותר ויותר להסתמך על "ביקורת התנ"ך" מיסודם של ולהזיז חזריו. המבקרים המדעיים כביכול הללו פיתחו תורה שלימה על מוצאם של ספרי התנ"ך, של "תורת התעודות" והשפעות

ספרי העמים, החל מתקופת השומרים והאכדיים ושאר התרבויות של המזרח הקדמון על התהוותם של ספרי התורה והנביאים. הלהט האנטישמי של המלור-מדים" הגרמניים הללו מנצבץ בין השורות הארסיות של ספריהם ואי אפשר היה שלא להבחין ברצונם העז להרס את המסורת ואת התדמית של התורה, כיצירה אלוקית, שניתנה לעם הנבחר. הקביעה המוסכמת, כי עם ישראל הנחיל לעמי העולם את המונותאיזם, עורערה על ידי אנשי האסכולה הגרמנית האנטי-שמית הזאת, שכמו-כן "גילו" כי את העיון השבת לקחנו במשיכה מאת השומרים, אברהם הושפע מחמורבי, ומשה — מהתרבות המצרית.

ד"ר קלוזנר הלך שבי אחרי "תורות" כזב אלה וכדרכו הגן על דעותיו בלהט רב, עד שהדברים הגיעו לידי קרע גלוי בינו לבין ראש-הישיבה ולא נשאר לו אלא לפרוש. נקמתו היתה שלימה בזה, שהשפיץ גם על התלמידים שיפרשו יחד עמו. וזאת לדעת, שתלמידים אלה, כשלושים במספר, היו כולם מוכשרים מאד וסופם מעיד עליהם: די להזכיר שמות כמו יחזקאל קויפמן, צבי ויסלבסקי, יום-טוב הלמן, שלושת הקרופניקים (קרווא) סופרים חזקים ידועים. לא עברו חדשים רבים וח. נ. ביאליק הודיע גם הוא מצידו, שאין ביכולתו להמשיך בתוראה (מטעמים אחרים לגמרי). ומה רב ההבדל בין שני אישים אלה והתייחסותם לישיבה נוכחתי רק ברבות הימים. רגלו של קלוזנר לא דרכה יותר על סף הישיבה, ואילו ביאליק המשיך ביחסיו הטובים עם הרב, "רב צעיר", ואתנו. בכל הזדמנות היה ביאליק סר לישיבה, התעניין במצב, החליף דברים ופיזר פניני-מכתמים לכל עבר. בשבתות ובמועדים היה מתפלל עמנו והיה נהנה מהנוסח החסידי של תפילותי וקריאה בתורה (בתנאי זה הירשה לי אבא מארי ז"ל לנסוע לישיבה).

לבקשתו של ראש-הישיבה השתתף ביאליק בכל הבחינות בסוף כל שנת לימודים. בשעת בחינות הכניסה שלי לישיבה, בסתיו תרס"ט, השתתף, כמוכן ביאליק, שבחגי בדקדוק העברי. עניתי לו על כל השאלות שנשאלתי בעל-פה. והנה מה גדלה תדהמתי כשנודע לי אחר כך, שנכשלתי אצל ביאליק, אשר רשם לי ציון: שנים פלוס, כלומר לא מספיק. הייתי משוכנע, שכאן חלה טעות, אולם שתקתי מאין ברירה. ברם, פליאתי גדלה עוד יותר כאשר נתפרסמו תוצאות הבחינות ואני ברשימת התלמידים שנתקבלו.

לא ארכו הימים ופגשתי את ביאליק במסדרון הישיבה. לשאלתי מה קרה כאן, ענה לי: ואתה היית בסדר גמור, ענית כדת וסדין על כל שאלותי, אולם בכוננה רשמתי לך "לא מספיק", כדי שתשגן את הדקדוק פעמים נוספות עד שתודע אותו על בוריו, ואני בטוח שבסופו של דבר תודה לי על כך. בעל קורא צריך להיזהר מאד ולדקדק כחוט-השערה בעניני דקדוק. ואני באמת מודה למורי ורבי ביאליק על כל מה שלמדתי ממנו ולא רק בשטח הדקדוק, בעיקר בעיצוב האישיות, והיחס לזולת.

ג.

תור הזהב של הישיבה, בצלם של הרב חיים טשרנוביץ ח. נ. ביאליק,

על זהווי המיוחד של לימודים אינטנסיביים משך עשר שעות: מחצית היום בלימודי קודש ומחציתו בלימודי חול, של ארוחות צהרים בצוותא בחסותו של אפלסאום המזכיר, שידו וכלל של תפילות בהמון בשבתות וימים טובים, של עריכת סדר פסח עם ראשי-הישיבה בראש, על השיחות הדברי התורה שלו, ותפלות הימים הנוראים — כל זה נמשך עד הקיץ של תרע"א, כאשר הרב זצ"ל קיבל כתב-פיטורין מסגנות הרב מטעם וצו גירוש מרוסיה — תוך חודש ימים. הגנרל-גוברנסטור הצבאי הוציא את הצו על סמך דלטוריא, החתומה בידי כמה נרגנים, ביניהם, כפי שמסרו מפה לאוזן, גם של כמה רבנים זקנים.

וזאת לדעת, כי היו כמה חילוקי-דעות בין ר. צ. לבין הרבנים הנ"ל, שנדחקו רגליהם מהתלמד-תורה שקדמה ליסוד הישיבה. נוסף לזה התעורר ויכוח חריף בין ראשי קהילת אודיסה לבין הרב בקשר עם התקנה שהתקין בדבר היתר טילטול בשבת על סמך „ששים רבוא מישראל“, והנימוק: „מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין“. שני הצדדים פירסמו קונטרסים בעד ונגד בסגנון חריף, ולא חסרו גם השמצות אישיות כנהוג במקרים כאלה, עד שהענין הסתיים באכילת קורצא בי מלכא, שהאשימהו בציונות ר"ל, והרב עם משפתו נאלצו לעזוב את אודיסה בחיפזון בדרכו לברלין. שם החל בלימודיו בפקולטה לפילוסופיה, יחד עם בתו מרים, שגמרה את הגמנסיה באותה שנה, ומאז פנה הודה, פנה זיווה של הישיבה וביאליק גם הוא כמעט והפסיק את ביקוריו בישיבה, פרט לשבתות.

לפני נסיעתו מסר ראשי-הישיבה, הרב טשרנוביץ, לאחדים מאתנו מעין כתב הסמכה, וכך נפרדנו.

בסתיו תרע"א, עם תחילת הלימודים, החל לכהן כראש ישיבה הרב יעקב ברמן ז"ל, שלפני כשנתיים נפטר ברחובות. ברם, גם הוא לא נשאר הרבה זמן באודיסה ועבר לכהן כרב בבחדיצ'ב.

לא עברו אלא חדשים מעטים וגם אני הפסקתי את לימודי בישיבה (במקומי נתקבל אחי אפרים הי"ד, שהצטיין בלימודיו): לא יכולתי להסתגל לתנאים החדשים, בלי הרב חיים טשרנוביץ ובלי רוחו של ביאליק. שקעתי בלימודי ובנדודי עד שפרצה מלחמת העולם, והחלה פרשה חדשה במהלך חיי.

* * *

בדברי על ביאליק והישיבה התעכבתי בלי-משים על פרשה מרתקת זו של פרישת קלזנר והתלמידים, פרישה שהשפיעה לדעה על התפתחותו של מוסד זה, שמנהיגי יהדות רוסיה תלו בו כל כך הרבה תקוות, שהנה יום יבוא והקהילות ברחבי תחום המושב ינשמו לרווחה ויהיו להם רבנים מייצגים כלפי השלטונות, שכתר הרבנות תהלום אותם, רבנים גדולים בתורה וגם מדופלמים. הנה קפץ על הישיבה רוגזו של ד"ר קלזנר, שהתעקש ללכת בדרכי ה„מקדמים“, מבקרי המקרא, ובוה כמעט שגרם להתפוררותו של המוסד. לימים כשהתוודעתי בארץ אל עבודתו המצוינת של תלמידו הנאמן, ד"ר יחזקאל קויפמן בשטח חקר התנ"ך, וראיתי כיצד הוא ידחה בשאט-נפש את התיאוריות האנטישמיות של

חלקם של האנוסים במרד הערים הספרדיות בראשית המאה השש עשרה

מאת ד"ר אריה טרטקובר

א. מעמדה של המהפיכה בחייהם של היהודים

הנרשא שלו מוקדש מחקר זה הוא כנראה המקרה הראשון של חלקם של היהודים בתנועת המהפיכה של אומות העולם; וגם המהפיכה גופא שעליה מדובר

(1) אנו משתמשים כאן במלה עברית „אנוסים“ לשני טיפוסים של אנשים, השונים דרך כלל שוני רב זה מזה, אף אם לא תמיד ניתן לקבוע המחיצה הברורה ביניהם — בניגוד לשפה הספרדית שיש לה שני ביטויים שונים לטיפוסים אלה: *conversos* ו *marranos* במקרה הראשון המדובר על אנשים שהמירו אמונתם כאילו ברצון עצמם, ללא לחץ (על כל פנים ללא לחץ ברור) מן החוץ; ואילו בשני הכוונה לאלה שהכריחו אותם לעשות מה שעשו. מכאן גם תוצאות שונות בשני המקרים: התלך הטמיעה נתקיים במקרה הראשון בקצב הרבה יותר מהיר, עד שאנשים אלה נעלמו כקבוצה בפני עצמה כעבור זמן מה; ואילו אנשי הטיפוס השני שמרו הרבה יותר על אמונתם הקודמת, ונשארו נאמנים לה בספרד גופא (וגם בפורטוגל) ובארצות ששמה פנו עם גירושם (או מגוסתם) משתי הארצות ההן. כאמור לא קל לקבוע את המחיצה הברורה בין שתי הקבוצות; היא גם לא

ה„מדענים“ הגרמניים מבשרי הנאציזם, התיאוריות, שנועדו לא רק לבטל את האמונה בתורה מן השמים, אלא גם „להוכיח“ בנימוקים פסיכודו-מדעיים, כי התורה אינה חטיבה שלימה, כי תורת כהנים מאוחרת היא וקטעים ביחזקאל קדמו לה, ואף רעיון המונותיאיום אינו בהכרח רעיון יהודי, — וקויפמן יצא חוצץ נגד קביעותיהם אלה של צוררי היהודים — אמרתי בלבי שיש כאן משהו מנקמה בכל דרכיו של רבו קלוזנר, ויש לציין זאת בקורת-רוח ידועה.

לא כן ח. נ. ביאליק ז"ל, הוא התרחק בהדגשה ממשנתו של קלוזנר ביחסו אל התנ"ך כשם ש„השלח“ בעריכת ביאליק (1904—1909) לא דמה לזה של קלוזנר בעל ההשקפה הידועה על אותו האיש, שעשה אותו וצדיק יהודי. הלכי רוח קטביים אלה של שני גדולי רוח אלה אפיינו גם את היחס של כל אחד מהם אל הישיבה וראשה. ד"ר קלוזנר כתב את הערך „ביאליק“ באנציקלופדיה העברית ולא מצאתי שם אף מלה על ביאליק בישיבה. הוא נשאר נאמן לעצמו ולשיטתו „מדעית“ בכל הנוגע לתרבות ישראל ולנושאה ביאליק זכרונו לברכה.

לפרשה זו, שבשארית סתומה עד היום ונגעו בה אך ברפרוף, היה גם אפילו. ידוע עד כמה השתדל רב צעיר להיקלט בארץ. נוהל משא ומתן ממושך עם ראשי האוניברסיטה העברית ולא איסתייעא מילתא, והרב חזר לארצות הברית וללימודיו במכון של ד"ר ס. וייז. לפרופ' קלוזנר היתה השפעה רבה באוניברסיטה בימים ההם. ברם, אין גם הוכחות שידו של ק. היתה בסיכול תכניתו של הרב להסתדר בהוראה בירושלים.

בכתרו של משוררנו הלאומי, תתגוסס ביקר תפארתה אבן-יקרה זו ששמה „ביאליק בישיבת אחדיסה“.

כאן יש המסמנים אותה כראשונה בעולם המערב. אמנם מעמדה העצום של המהפיכה בחיי העם היהודי הוא מן המפורסמות, והוא אחד הסימנים החשובים המבדילים בינו לבין אומות העולם שבחיהם גורם זה לא זכה למעמד דומה ויהא גם במידת-מה למעמדו בעם היהודי, בעיקר אם המדובר בימי הביניים, ובמידה לא קטנה גם ביחס לדורות הבאים. לפיכך יש המניחים — אמנם ללא הצדקה מספיקה — כאילו המושג גופא של המהפיכה במובנו הכלל-אנושי הוא ענין של הזמן החדש בלבד (בעיקר החל בימי המהפיכה הצרפתית הגדולה ואילך), ושוב שזהו כאילו ענינו של העולם המערבי בלבד. הנחה זו כאמור יסודה בטעות. המהפיכה כתנועת המרד נגד המציאות הקיימת, וכשאיפה להקים אחרת במקומה, תולדותיה הן כנראה כתולדות החברה בכלל, והיא נודעה בעולם המזרח בדיוק כפי שנודעה במערב ואף קדמה לנעשה שם (כשם שתרבות המזרח קדמה בהרבה לתרבות העולם המערבי). אולם נכון שעד כמה שהעם היהודי בא בחשבון, היו התופעות המהפכניות בחייו המלוות אותו למן הרגע הראשון של הופעתו על במת ההיסטוריה, כמעט תמיד ענין פנימי בלבד, אמנם בעל משמעות רבה לכשעצמו²; השפעתן לא נודעה — פרט למקרים בודדים — בחייהן של אומות העולם. את סיבת הדבר לא קשה לקבוע, שכן בימי קדם ישבו היהודים רובם על אדמתם ללא קשר, לא מקומי ולא רעיוני, עם אומות העולם («עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב», במדבר, כג, ט), ואילו המקרה היחיד שבו הוקם הקשר בצורה מהפכנית, כלומר הופעתו של ישו הנוצרי ופרשת פעילותו, נסתים תוך פילוג לשני מחנות, שתהום הפרידה ביניהם מלכתחילה, ועוד גדלה בהרבה בהמשך הימים. וגם עם פיזורם של היהודים בין אומות העולם לא נוצר קשר של ממש אתן. המדינה היהודית המטולטלת שהיהודים העבירה מארץ לארץ ומייבשת לייבשת, שמרה על קיומה המיוחד, ועד כמה שנודעו תופעות מהפכניות בקרבה (ואכן הן נודעו לפעמים קרובות למדי) הן הוגבלו שוב לתחום חייהם הסובלי שהשפיעו השפעה של ממש על הנעשה בקרב אומות העולם, ומבלי להיות מושפעים על-ידי הנעשה שם.

אם בכל זאת חלה תזווה בתחום זה החל בערך במאה החמש עשרה ואילך, ואם אפשר מן הזמן שהוא לדבר על חלקם של היהודים בתנועות מהפכניות בעולם הכללי ותכופות אף על מעמדם שם בשורות הראשונות, הרי נתקיים הדבר בהשפעת כמה וכמה גורמים שנוכל לסכם כן סיכום חטוף בלבד. יצוין בראש וראשונה שרק מן הזמן שהוא אפשר לדבר על תמורות בעלות משמעות מהפכנית בחברה המערבית. עם תום הלילה הארוך של ימי הביניים שאו כמעט

הובררה די צרכה לציבור הספרדי גופא שכרך כעבור זמן מה את שתי הקבוצות במושג אחד של «נוצרים חדשים» (cristianos nuevos), ויחסי כלפיהם היה לרוב יחס של חשדנות ושל בוז. במקרה הנוכחי מדובר בעיקר על הקבוצה הראשונה. יהודים לא נודעו בזמן שהוא בספרד, שכן גורשו משם בסוף המאה החמש עשרה, וגם מספר אנשי הקבוצה השנייה היה אז מוגבל למדי.

(2) ראה על משמעותה ועל תולדותיה של המהפכה בחיי העם היהודי את ספרי: עם ישראל והמהפכה. כרך א', המהפכה בתולדות ישראל. תל-אביב תשל"ד, עמ' 287.

ולא נודעו סימני התקדמות של ממש, נתגלו תחילה סימנים כאלה בתחום של חיי תרבות, ועד מהרה נצטרפה ההתפתחות הטכנית שזכתה לשיא בגילוי חצי הכדור המערבי; ושוב כמו אז תנועות חברתיות חשובות, של אכרים וגם של אנשי עיר, שאף הם ניבאו כאילו על הקמת מציאות חדשה. תמורות מסוג זה לא יכלו להישאר ללא השפעה בחיי היהודים על אף המחיצות שהיו קיימות עדיין, ומהגם שבמקרים מסויימים, הדוקא ושובים מאד, נסתמנה כבר לפני כן קואופרציה מסויימת ביניהם לבין אומות העולם (כדוגמה חשובה יצוטט הנעשה בספר שנתגבש בצורתו השלימה ביותר בימי השלטון הערבי, אולם לא מעט מזה נשאר גם אחרי כיבוש הארץ מחדש על ידי הנוצרים), שכבר נמשכה בשנים ובודרות הבאים. בתנאים אלה הורגשה גם יותר השפעתו של המתח החברתי שקבע את הנעשה בחיי ישראל, שוב כמעט מראשיתה של החברה היהודית, ואף אם הוגבל תחילה לענייני האומה בלבד, נרחב בהמשך הימים, עד שכלל ויהא גם במידת-מה גם הנעשה בסביבה שבה ישבו. ואחרון, אחרון — עם התמורות המהפכניות נתגלו תכופות אפשרויות בפני היהודים לתקן מעמדם הם בקרב אומות העולם תוך השתתפות בהתפתחות החברתית הכללית.

כדאי להוסיף מלים מספר על נימוק אחרון זה. יש הרואים בו את העיקר הגדול והטוענים כי חלקם הנכבד של היהודים בתנועות המהפכניות של אומות העולם מסתבר על ידי רצונם, ביוזמים או שלא ביוזמים, לתקן תוך כדי כך את מעמדם האזרחי. כזה היה המצב בימי הגילויים גדולים של חצי הכדור המערבי, כזה בצמיחתו של הקפיטליזם, כזה בימי הליברליזם, וכך מסתבר גם חלקם הגדול של היהודים בתנועה הסוציאליסטית הקומוניסטית. היהודים נצטרפו לתנועות אלה, ואף ניצבו שם תכופות בשורות הראשונות לא בשל נימוקים ענייניים כלל-אנושיים, ועל כל פנים לא בשל נימוקים אלה בלבד, אלא יען כי אמרו לנצל פעילות זו לטובתם הם. לביטוי חזק ביותר זכתה הנחה זו רק לפני שנים מספר בדבריו של אחד מראשי התנועה הקומוניסטית בפולין, כאשר עבר עליה גל האנטישמיות הקשה, בהדגישו שהיהודים מצטרפים לתנועה הקומוניסטית לא בכדי לקרב גאולתה של החברה, אלא בכדי לשפר מצבם הם³. כזו היא החוליה החודשה בשרשרת התעמולה האנטישמית, שיש בה לפעמים גרעין של אמת, אולם היא דשה בעקבה את העיקר הגדול. אין טעם להכחיש את העובדה שיהודים רבים נצטרפו בשנים הקודמות ומצטרפים גם היום לתנועות מהפכניות תוך הרגשה, לרוב אינסטינקטיבית למחצה, כי בעולם החדש, העתיד לקום ישתפר גם מצבם הם, אולם נימוק זה רחוק מלהיות העיקר בהשוואה עם האינסטינקט החברתי הטבוע בנשמת האומה, והוא הקובע מעמדה הנכבד של המהפיכה בחייהם של היהודים עצמם, וגם בקרב אומות העולם. כזה היה המצב במאות ואלפי השנים הקודמות החל במעמד הר סיני — ואולי עוד לפני כן — וכזה הוא נשאר עד היום.

(3) מאמר זה פרי עטו של ראש מחלקת ההסברה של המפלגה הקומוניסטית הפולנית (שמו אנדזשיי ורבלן) נתפרסם בעתון היומי של המפלגה בחדש יוני שנת 1968 בהבלטה רבה.

ב. הנימוקים לתנועת המרד

דברי מבוא אלה נדרשו בכדי להקל על הבנת הנושא שלו מוקדש מאמר זה; ומשמעותם גדולה כאן עוד יותר, שכן המדובר בתופעה שבדרך כלל לא הרבה נודע עליה לא בהיסטוריוגרפיה הכללית וגם לא ביהודית. חלקם של היהודים בגילוי חצי הכדור המערבי, ואחרי כן בקפיטליזם, ליברליזם, סוציאליזם, קומוניזם ובתנועת השמאל החדש, הוא מן המפורסמות. אמנם גם בתחומים אלה יש עוד לעשות כהנה וכהנה, עד שתקום התמונה בשלימותה מה שלא כן ביחס לכמה וכמה תופעות מהפכניות, הקובעות את המעבר מימי הביניים לזמן החדש, וכאן שוב הנעשה בספרד תופש מקום נכבד ביותר. בארץ זו שהצטיינה בהתפתחותה הסוערת בימים ההם עד שנהפכה לאחת המדינות הגדולות והעשיריות בעולם, מבלי שהצליחה לשמור על מעמד זה לאורך ימים, נודעו כבר את, נוסף על גילוי חצי הכדור המערבי, כמה וכמה תופעות מסוג אחר לגמרי. וכאן שוב כדאי לציין במיוחד את מרד הערים בראשית המאה השש עשרה; יש אפילו הנוטים לראותו כתנועה מהפכנית ראשונה בעולם המערבי בכלל. והנה הצליחה עבודת החקר בשנים האחרונות לגלות חלקם הרב של האנוסים במאורעות האלה, ויש במחנה החוקרים הרואים בהם את אחד הגורמים והעיקריים בהשתלשלותם. לא ייתכן איפוא שמי שחוקר מעמדם של היהודים בתולדות המהפיכה שלא יקדיש תשומת-לבו לתופעה זו, בדיוק כפי שיש להקדישה לחלקם בגילוי חצי הכדור המערבי, שהרי הנעשה פה ואף שם נוסף על משמעותו החברתית-כללית הרבה, מהווה גם פרק בפני עצמו בתולדות היהדות הספרדית ובמיוחד בתולדות האנוסים.

הערות מספר יוקדשו תחילה למהפיכה זו לכשעצמה, שכן גם עליה לא הרבה נודע בהיסטוריוגרפיה הכללית, ועוד יש לחוסיף כהנה וכהנה להערכת משמעותה הנכונה⁴. מהפיכה זו שיש כאמור הרואים אותה כראשונה בעולם המערב, פרצה כתגובה למעשייהם של השלטונות המרכזיים של הארץ. היא פרצה שנים מספר לאחר שנסתיימה התקופה הגדולה (ובו בזמן אכזרית מאד בעיקר מבחינה דתית) של "הממלכה הקתולית" של פרדיננד ואיזבלה ובשנים הראשונות של שלטונו של המלך קרל הראשון (או החמישי כפי שסומן עם עלייתו לרמת הקיסר של האימפריה הגרמנית), זאת היתה תנועה טיפוסית של אנשי עיר להגנת מעמדם וחזיותיהם, והזכיות בשנים הקודמות היו רחבות מאד עד שכמעט

4 בספרות המוקדשת למרד הערים הספרדיות בראשית המאה השש עשרה תופס מקום J. A. Maravall, *Las Comunidades de Castilla. Una primera revolución* moderna, Madrid 1963.

אוסף חשוב של תעודות לחקר מרד זה נמלל בספר: M. Danvila y Collado, *Historia crítica y documentada de las Comunidades de Castilla*. "Memorial Histórico Español", Vol. XXXV-XL.

Martin A. S. Hume, *Spain, Its Greatness and Decay*: : סקירה מרוכזת ומאליפה ניתנת בספר: (1479-1788), Cambridge, at the University Press 1940. Section II. Revolt of the Comuneros, pp. 35-42.

כל עיר היתה בחינת מדינה בזעיר-אנפין בפני עצמה; ואילו לאחר שהמזב המדיני והכלכלי בארץ כולה נסתבך יותר ויותר, הוגבל שלטון העצמי של הערים, וכממזונים עליהן מטעם השלטונות נתמנו תכופות אנשים שאף את שפת הארץ לא ידעו ולא היו מוכנים להתחשב בוכיות התושבים, כי העיקר עבורם היה לסחוט כסף לכיסוי ההוצאות העצומות של חצר המלך.

ברור שהערים לא היו מוכנות לקבל באהבה מדיניות זו. תהינה אשר תהינה דרישותיהן המעשיות, ויהיו האנשים שניצבו בראש המערכה אשר היו — לרוב הם נתגייסו מבין אזרחי הערים גופא. אולם במקרים לא מעטים נצטרפו גם מנהיגיהם משורות האצילים. המשותף לכולם היתה ההכרה שאין לסבול את המזב הקיים, ויש לקום נגדו בכל האמצעים, כולל מלחמה גלויה. שעליה הזכירו מדי פעם בפעם. אמנם התנועה כולה על אף משמעותה החברתית והמדינית, היתה רחוקה מלהיות גורם רבי-ממדים ומאורגן כהלכה. רק במחוז אחד (קסטיליה) קמו הערים כולן נגד המשטר, ואילו בשאר המחוזות מספר המשתתפים היה הרבה יותר מוגבל ונדעו גם מחוזות שלא השתתפו כלל; ואף אלה שיצאו למערכה לרוב לא הצטיינו ביעילותם. היתה חסר ארגון מוצק של התנועה. חסרו — פרט למקרים בודדים — ראשי תנועה בעלי רמה מתאימה, מבחינה מדינית וצבאית כאחת, ואף אם פה ושם עלה בידי המורדים להביס את הצבא הממלכתי (שאף הוא לרוב לא הצטיין בכשרו המלחמתי) לא ידעו לנצל נצחונות אלה כהלכה. בסופו של דבר נסתיימה המערכה על אף הרעש הרב שהצליחה להקים במשך זמן מה, בכשלו. ראשיתה הוצאו להורג או ברחו לחוץ לארץ והמחנה רובו נתפור; המהפיכה כולה היתה בחינת דבר שחלף עם הרוח.

אולם לא גורלה הכללי של תנועה זו הוא המעניין אותנו הפעם; מעניין חלקם הרב של האנוסים בה. לכאורה דבר זה טבעי למדי, הן התנועה כולה היתה כאמור תנועת אנשי עיר, והאנוסים רובם היו אף הם תושבי ערים. ואם רב היה חלקם של בעלי-מלאכה במחנה המורדים, הרי גם בשכבה זו הם היו מיוצגים יפה ויש שתפסו בה מקום בראש. אולם כוחם המשכנע של גורמים מסוג זה אינו מספיק בכדי לתרץ את התופעה, שכן חלקם של האנוסים במחנה המורדים עלה בהרבה אף על מה שהיה צפוי לפי ההנחות והן. ברור איפוא שכאן השפיעו נימוקים נוספים. אמנם ביחס להערכה כללית של מעמד האנוסים בתנועה זו (תנועת *comuneros* כפי שנקראו בפי העם) היו וקיימים עד היום חילוקי דעות רבים. על יד הנסיונות של הערכה אובייקטיבית האומרת לבדוק את התופעה לאמיתה, תוך ניצול החומר הארכיוני שנתפרסם אם במאות הקודמות או בומן האחרון⁵, היו אחרים שנטו להדגיש תוך הערכה מוגזמת את חלקם החשוב או אפילו המכריע של האנוסים, בין את דעה זו הרבעה מלכתחילה, כלומר עוד בימי המרד גופא⁶ או שיש הנאחזים

5) מקום בראש במחקרים מסוג זה תופס המאמר: Juan Ignacio Guttierrez Nieto, *Los conversos y el movimiento comunero*. Hispania. Revista Espanola de Historia Nr. 93, Madrid 1964, pp. 237-261

6) כדוגמה חשובה כדאי לצטט את מכתבו של התנמן מבורגוס אל המלך בשנת 1521 בו האחריות כולה מוטלת על האנוסים *los conversos como casta dura de*

בה גם כיום*⁶; ולעומתם היו חוקרים אחרים שלדעתם אין לדבר על השפעה רבה של האנוסים בתחום זה.⁷ ואילו באמצע ניצבת הנחתו של מאראבל שעל מעמדו כאחד מגדולי החוקרים של תקופה זו דובר לעיל*⁸, המזהיר שלא להגנים בהערכת חלקם של האנוסים בתנועה זו, אך אף הוא מניח שחלק זה היה חשוב למדי בשל כמה וכמה טעמים, פסיכולוגיים וגם מעשיים, והוא עלה כנראה על חלקן של שכבות אחרות באוכלוסיית הערים.

מה היו נימוקים אלה? ברור שאין לדבר על אחדות שלמה בתחום זה, כשם שאין לדבר על אחדות בתנועה כולה של מרד הערים, שהיתה מפוצלת לפי המספר הגדול של הערים ותכופות גם לפי מטרותיה, בין אם המדובר במטרות בלתי-אמצעיות תוך שאיפה לסיפוק צרכים יום-יומיים, או שהכוונה היתה לתמורות בעלות אופי יסודי יותר והעמידות להתגשם במשך תקופת זמן יותר ארוכה, נודעו גם מטרות בעלות אופי לוקלי בלבד ומחוסרות משמעות מדינית או חברתית, כגון הדרישות להרחיק פקיד זה או אחר, לבטל מס זה או אחר או אפילו לשכנע את המלך שישב בספרד ולא יסתובב במרחקים, ואילו מלאכתו נעשית על ידי אחרים. אולם נוסף על דרישות אלה שצצו בצורות שונות ובמקומות שונים, היו כמה וכמה משותפות לתנועה כולה או רובה, והן המעניקות אופי מיוחד לתנועה זו, יהיו תוצאותיה הסופיות אשר יהיו. התנועה כולה היתה תנועת אנשי עיר שהרגישו את התהום הפעורה ביניהם לבין שכבות אחרות באוכלוסייה, בין אם המדובר באכרים או באצילים (אמנם כפי שנאמר היו מבין האצילים שהצטרפו לתנועה), או אפילו במנגנון הממשלתי בתור שכזה, בצדק או שלא בצדק הם ראו עצמם כמקופחים ואמרו להגן על זכויותיהם. השנית, בקשר מסויים עם מה שנאמר עד כה, הם היו מאוחדים ברצונם לתקן את המנגנון האדמיניסטרטיבי, בין אם המדובר במנגנון ממשלתי או בהנהלת הערים עצמן, שהיתה תכופות מיושנת מאד ובלתי-מוסגלה לספק את צרכי הציבור. ובחינת אחרון אחרון, בעיקר מבחינת מעמדם וצרכיהם של האנוסים, התנועה פנתה תכופות נגד מוסדות מסויימים, בין אם אמרה לבטלם או — לפעמים יותר תכופות — לתקנם תיקון פחות או יותר יסודי.

בשורת מוסדות אלה תפשה האינקביוציה מקום נכבד, ומכאן מובילה דרך ישרה למדי להבנת מעמדם של האנוסים בתנועת המרד. אמנם ההנחה

cerviz, tan duros estan hoy como el primer dia si osasen, y de estos los mas declarados en cada lugar son los tornadizos)

Archivos Generales de Simancas, Patronato Real. Comunidades, מצוטט לפי
אמנם ייתכן מאד שהערכה מוגזמת זו היתה פרי של אטישימיות. leg. 3, fol. 21
E. Tierno Galvan, *De las Comunidades* : יצוטט שוב כדוגמה המחקר :
o la Historia como proceso. Bol. Informativo del Seminario de Derecho Politico de la Universidad de Salamanca, mayo-octubre 1957, pp. 131-132

המדגיש חלקם הרב של האנוסים בתנועה זו.

A. Dominguez Ortiz, "Los conversos : ראה כדוגמה חשובה את המחקר :
judíos después de la expulsión, *Estudios de Historia Social de España*, Inst. Balmes,
T. III, Madrid 1965, pp. 256-72.

שלפיה חלקם הרב של האנוסים בה מסתבר רק בעובדה זו, אינה מתקבלת על הדעת. יודגש בראש וראשונה שאף אם האינקביזיציה (שהוקמה דור אחד או שנים לפני פרץ המהפכה של ה"קומונרים") מצאה קרבנותיה בעיקר בקרב הציבור היהודי, ועוד יותר בקרב האנוסים, עולה הורגש יפה באוכלוסייה כולה, כי תוך מאמציה לשמור על אפיה הקתולי המובהק של הארץ, היא פגעה תכופות גם באנשים שלא היתה להם כל שיכות לא ליהודים ולא לאנוסים, והם בכל זאת היו חשודים בגלל השקפותיהם. נוסף על כך היתה חלוקת התפקידים והסמכויות בין האינקביזיציה לבין השלטונות האזרחיים רחוקה מלהיות ברורה, מה שממילא גרם לחימוכים מדי פעם בפעם; ואילו בעצם פעילותה נודעו כמה וכמה תופעות שפגעו ביסודות הצדק והמוסר, כגון הנהגה שלפיו רכושם של "העבריינים" החרם לטובתה, וממנו קיבלו פקידיה את משכורתם. מחדלים קשים אלה בפעולתו של מוסד זה מן הנכבדים בחיי הארץ ממילא גרמו למרירות רבה ולדרישות של תיקונים אפילו בקרב אותם חלקי האוכלוסייה — והם היו הרוב בה — שחיבו עצם קיומו; לפיכך הוקדשה להן תשומת לב לא מעטה בתנועת הקומנרים.

ג. הבטחות שלא נתקיימו

בכל זאת אין ספק שהמעוניינים העיקריים היו האנוסים. המאבק שלהם נגד האינקביזיציה נמשך בדרכים שונות למן הרגע של הקמתה, והם הצליחו לפעמים לגייס נגדה אפילו את המנגנון הממשלתי או את האפיפיור עצמו.⁸ ברור איפוא שהם ראו גם בתנועת הקומנרים מכשיר חשוב בכדי להגיע למבוקשם, ומה גם שפרט למקרים בודדים יחסה של התנועה כולה כלפי מוסד זה היה בקרתי ולא חסרו אפילו דרישות לבטלו. מסאן גם מקור ההנחה שלפיה האנוסים והיו אחד הגורמים העיקריים בצמיחתה של תנועה זו, אף אם היא בלי ספק מוגזמת ותעיד על כך העובדה ששמות יהודיים (או שמות של אנוסים) בין ראשי התנועה, כפי שמתגלה מן התעודות בארכיונים אינם שכיחים ביותר. הם היו מיוצגים הרבה יותר בין אנשי השורה השנייה, ותכופות אף בין אלה שהגישו לתנועה עזרה חומרית. כאן ההבדל הרב בין תנועה זו לבין אחרות שצמחו אם באותו זמן גופא (הדוגמה החשובה: הפרשה של גילוי חצי הכדור המערבי) או בדורות הבאים שאז היהודים ניצבו תכופות בשורות הראשונות של תנועות מסוג זה (אמנם לא חסרו גם יוצאים מכלל זה. יספיק להזכיר את תנועת הסוציאליזם האוטופי בראשית המאה הקודמת או תנועת המורמונים שנתגבשה בארצות הברית כעבור זמן מה, ובשתיהן, ביחוד בשנייה חלקם של היהודים כמעט ולא נודע, אף אם המורמונים עצמם היו קרובים ברוחם ליהדות ובשורותיהם נולד הרעיון של הקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל⁹).

8) תאור מאבק זה ניתן במחקר: B. Llorca, "Los conversos judíos y la Inquisición Española." *Sefarad*, Revista del Instituto Aria Montano de Estudios Hebraicos y Oriente Proximo, Madrid-Barcelona 1948, Fasc. 2, pp. 357-389

9) ראה על יחסם של המורמונים ליהודים את המאמר: Mormons and Israel (1955) *Congress Weekly*, New York, Vol. 22, Nr. 16, April 25, 1955

אמנם מול הכולל זה ניצבת בכל זאת תופעה אחרת המשותפת לתנועות אלה כולן או רובן והמאפשרת לנו להכניס חלקם של האנוסים בתנועת הקומנרים בשרשרת הרבה יותר נכבדה של תנועות מהפכניות בקרב אומות העולם הנמשכת בצורתה המודרנית החל בסוף המאה השמונה עשרה ועד היום הזה. חלקם הגדול (תכופות אפילו המכריע) של היהודים בתנועות כליברליזם, סוציאליזם, קומוניזם, השמאל החדש ועוד, אין להסבירו ברצונם (לרוב ללא הכרה ברוחה) בלבד לשפר תוך כדי כך מצבם הם, אלא לא פחות (לרוב אפילו הרבה יותר), בשאיפתם החברתית הטמונה בנשמתם פנימה. ובדרך לכאורה מזרה למדי דבר זה נכון גם ביחס לחלקם בצמיחת הקפיטליזם המודרני, שכאן שוב גורמים דתיים פעלו פעולתם הרבה¹⁰. כזה היה המצב גם ביחס לחלקם בתנועות הקומונרים. תנועה זו, יהיו מטרותיה המעשיות אשר יהיו, במהותה היתה תנועה של התקדמות חברתית. היא אמרה לבסס מעמדה של העיר כגורם עקרי מבחינה חברתית ותרבותית בימים ההם ומעמדן של השכבות העובדות. כן גם אמרה לתקן את המנגנון האדמיניסטרטיבי הרעוע, הממשלתי והציבורי, כולל כפי שראינו גם את האינקביזיציה (כדאי גם לצטט כתופעה בוודאי אפינית בתכניתה של תנועה זו, דרישתה להספיק את העבודה בכפייה של האינדיאנים במושבותיה של ספרד). לפיכך חלקם של האנוסים נקבע בלי ספק במידה רבה גם על ידי גורמים רעיוניים אלה (דבר זה נכון גם ביחס לחלקם של היהודים והאנוסים בגילוי חצי הכדור המערבי. שוב לא נכונה ההשערה, כאילו הם היו שותפים בתנועה זו, אף היא מהפכנית ביסודה, רק בכדי להיגאל על ידי כך מן המחנק האכזרי של רדיפות במקומות מגוריהם, והרבה יותר נכונה והתנזה השנייה שאף כאן פעלה פעולתה הרבה הדחיפה להקים מציאות חדשה בשטחים שנתגלו בימים ההם).

אמנם הגורל המר של ההיסטוריה היהודית גרם לכך ששאיפות מסוג זה נשארו לרוב שאיפות סרק, מבחינה כלל-אנושית ויהודית כאחת. מכל התנועות המהפכניות שהיהודים הצטרפו אליהן אף אחת לא הצליחה להגשים יעודה הכלל-חברתי ויש שמעלה בו בפירוש; ושוב אף אחת לא קיימה הבטחתה, בין אם בהבטחות מפורשות המדובר או בתקוות שנתעוררו תוך פעולתן, לתקן מצבם של היהודים תיקון יסודי, ולהפוך את המערכה נגד האנטישמיות למערכה של ממש. גם כאן לא חסרו מקרים של מעילה מפורשת בשליחותן. כזה הוא המאון הכללי, שאפשר להכניס בו את תנועת הקומונרים בשים לב לחלקם הרב של האנוסים בה.

10 ראה על מקומו של הגורם הדתי בצמיחת הקפיטליזם המודרני בעיקר ספרו של מקס ובר: Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Drei Bände, Tuebingen 1920-21. I. Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, מדובר שם אמנם בעיקר על הפרוטסטנטים, אולם דבר זה נכון במידה לא פחות בולטת ביחס ליהודים.

הפלשים עולים לישראל

מאת יצחק ארן

(חל"אבי)

אנו עומדים עתה בפני עליית יהודים פלשים לישראל. בזמן הקרוב יגיעו אלינו, כנראה, רק מאות אחדות, אך אנשי הוועד הישראלי למען יהודי אתיופיה, שהוקם לפני שנים מספר ושבראשו עומד הסוציולוג והעסקן הציבורי הוותיק, פרופ. אריה טרטקובר, סבורים — וזאת על סמך הדומר שנצטבר בידיהם — שמבין עשרים חמשת אלפים הפלשים החיים עתה בחבש יש לצפות לעליית 35 אתונים מביניהם ואיש גם לא יתפלא אם משך הזמן המצא המחצית ממספרם הכולל את מקומה במדינת ישראל. היו ימים בהם היתה ממשלת אתיופיה ובראשה ה"נגוס נגסטי" ("מלך המלכים") מעמידה קשיים בפני יציאת היהודים, אך עתה, לאחר שהילה סילאסיה סולק וממשלתה של ארץ זו עסוקה יומם ולילה ב"בעיית-אריטריאה" ובמאבקים פנימיים, יש לה דאגות רציניות הרבה יותר מאשר למנוע בעד יציאת אותם היהודים המשתוקקים לכך. וכידם אישור, כי שמור להם מקום עבודה במדינת ישראל.

אך לא רק גורמי חוץ מנעו מהפלשים לבוא אלינו. האמת לאמיתה הנה, שאי-עלייתם עד כה נבעה בעיקר מעמדת הגורמים הקובעים במדינת ישראל. משך כל השנים סירבה הרבנות הראשית שלנו להכיר ביהדותם של הפלשים וממילא לא היה חל עליהם "חוק השבות" המקנה זכויות לעולים חדשים, וראשית כל, כמובן, את האזרחות הישראלית. משך שנים, טוענים הפלשים, שיהודים המה לכל דבר, אך סאן בישראל לא מצאה זעקתם זו ארון קשבת רק לפני כשלוש שנים "זו הקרז" במקצת וזאת לאחר שהרב הראשי הרה"ג עובדיה יוסף פירסם חוות דעת המתבססת על גדולי ההלכה, שבה קבע, כי "הפלשים הינם בלי ספק משבט דן ורק מפני שלא היו מבינותם חכמים מבעלי הקבלה תפסו להם פשטי המקראות ודינם כתינוק שנשבה לבין הגוים וכישראל שאנו מצווים לפדותם ולהחיותם ורק לענין יוחסין יש לחוש, מפני שאינם בקיאים בטיב גיטין וגירושין".

החלטות הוועדה המיוחדת

על סמך חוות דעת זו יזם שר המשפטים בממשלת ישראל, עורך-הדין חיים צדוק בחודש ינואר ש. ז. התייעצות מיוחדת בה השתתפו בנוסף עליו גם שר הפנים, שר הקליטה ויושב ראש הנהלת הסוכנות. בסיכום ישיבה זו הוקמה ועדה בראשותו של מנהל משרד המשפטים, מר צבי טרלו, וזו בררה את הענין לפרטיו. ועדה זו קבעה בסיכומיה, שפורסמו בחודש אפריל האחרון, שהפלשים הם יהודים בכל הנוגע לחוק השבות ולחוק מרשם התושבים. מעתה ואילך הם יקבלו על כן אזרחות ישראלית ברגע שיבקשו אותה ולא יהיה עליהם לעבור את כל הפרוצדורה של גיור, כפי שהדבר היה בעבר.

אמנם בחוגים חרדיים מסויימים מציינים, שמכתבו של הרב עובדיה יוסף בענין הפלשים לא היה פסק-דין רבני, אלא נשא אופי "פרטי" בלבד, הרב הראשי הרה"ג שלמה גורן טוען, שבעיית הפלשים הנה בעיית "הלכתית" ועל כן טעונה היא הכרעה מצד מועצת הרבנות הראשית לישראל ואילו שרי-הדתות, ד"ר יצחק רפאל — אף הוא דעתו אינה נוחה מהשתלשלות הענינים בנידון, אך לפי כל הנתונים אי-אפשר יהיה להתעלם מן הבעיה האמורה עוד למשך זמן רב. הפלשים טוענים, שיהודים המה ותושבי מדינת ישראל ברובם המכריע אינם

רואים כל סיבה, שיימשך יחס ההתעלמות מהם ומתביעותיהם ומתנגדים לכך, ש"הגלגל יחזור אחורנית" בפרשה נכבדה זו. מר חזי עובדיה, לשעבר רב-סרן בצה"ל, המשמש כמוזכיר כללי של "הוועד למען יהודי אתיופיה", סבור, שבמקדם או במאוחר יושבו חילוקי הדעות העולים עוד להיווצר על רקע זה ועליית הפלשים בקנה-מידה נרחב תיהפך הודות לכך לעובדה קיימת.

עובדה היא, שאותם הפלשים, שעלו לישראל משך עשרים ושבע שנות קיום המדינה, נקלטו בה בתחומים שונים והם אף משמשים חולייה המקשרת בין מדינת ישראל לבין הפלשים המתגוררים ברובם בעירותיה הנידחות של חבש ומצפים ליום גאולתם מן העול הנכרי. בלעדי עולים אלה יתכן והפרשה כולה הייתה כבר מזמן יוחדת מעל סדר יומם של הישוב שלנו. על מוסדותיו, כי הרי עמוסים אנו דאגות למכביר. עתה חל שינוי ניכר בדבר ההסוכנות היהודית ומשרד הקליטה הממשלתי נערכים לקליטת עולים גם מחבש.

תולדות הפלשים

מתי הגיעו היהודים לחבש אין איש יודע עד היום. בכל אופן יהודים היו בארץ זו עוד זמן רב לפני ספירת הנוצרים, אך בדרך כלל היו הידיעות עליהם ועל חייהם מעורפלות ועלופות מסתורין. לפי האגדה הפלשים הנם מצאצאי שלמה המלך ומלכת שבא ושראשיתם היתה על כן עוד בימי בית ראשון. לעומתם ישנם חוקרים הסבורים, שהפלשים הם מזרע היהודים, שירדו מצרימה בזמן גלות עשרת השבטים, ויש גם המניחים, כי מוצאם מיהודים ושומרונים, שאלכסנדר מוקדון הביאם לחבש, או מהיהודים שהיגרו מדרום-ערב במאה החמישית לספירה הנוצרית, ואת לאחר שחרבה ממלכת חימריאר היהודית בידי החבשים.

השם "פלשים" בא מהמלה בלשון געז העתיקה "פלסה", כלומר גולה, וז' אין היהודים הפלשים מחבבים ביותר לכנות עצמם בשם זה והם מעדיפים להקרא "בית ישראל" בלשון האמהרית, שהנה השפה הרשמית למחצה של חבש כולה, אך בעיקר שלטת היא באדיס-אביבה הבירה ובסביבתה הקרובה.

הפלשים נאמנים מאז ומתמיד לתורת ישראל, הם מלים את בניהם, שומרים בקפדנות על השבת והזוגים את חגי ישראל (מחוץ לחנוכה ופורים), אוכלים "כשר", ומרבים בתעניות ובהתפללם פונים הם תמיד לעבר ירושלים. מספרי דברי הימים חבש ניתן ללמוד רבות על גבורתם העילאית של הפלשים, שעמדו על דתם ועל נפשם. כדוגמה נציין את הסיפור, שמביא רושם דברי הימים מן המאה ה-16 על האשה הפלשית, שבהלקחה בשבי ובהיות ידה קשורה אל זו של משעבדה קפצה לתוך התהום הפעורה במשכה אותו אחריה ובהעדיפה למות מאשר להמיר את דת אבותיה ולחיות בעסדות.

הנוסע ר' בנימין מטודילה (שחי במאה ה-12) מזכיר בכתביו את יהודי חבש, אך עדותו בנידון אינה ברורה למדי ואילו המקובל אברהם הלוי הזקן, מראשית המאה ה-16 מזכיר לראשונה במפורש את השם "פלאסה". ידיעות מוסמכות יותר על היהודים הפלשים החלו להגיע לאירופה מפי כמרים ישועים, בשליחויות שונות במאה שלאחריה. מגע ראשון בכתב בין הפלשים לבין יהדות אירופה נוצר בשנת 1845 ואילו עשר שנים אחר כך ביקר עולה הרגל הפלשי הראשון, דינאל בן-דבניה, בירושלים.

העובדה, שאין לפלשים אלא רק התורה שבכתב, עוררה חששות רציניים אצל יהודים חרדיים והיו כאלה, הנוטים עד היום לייחס את מוצאם לקראים או לשומרונים.

פעלו של "אבי הפלשים"

הקשר האישי הראשון עם הפלשים נוצר בשנת 1867 ע"י המורחן הנודע

„בימים ההם“ פרופ. יוסף הלוי מה„סורבונה“ בפריז, שיצא לחפש בשליחות חברת „כל ישראל חברים“ („אליאנס“) פרופ. הלוי הדביק בהתלהבותו למען ענין הפלישים את תלמידו, ד"ר יעקב פייטלוביץ, שלמד אצלו שפות שניות ותבניות, והלה יצא לחפש בשנים 1904 ו-1908 וכמה פעמים נוספות, פירסם ספר בשם „מסע אל הפלישים“ ואף הקים את הוועד הראשון למען הפלישים.

כתוצאה מפעולה זו נוסדו עוד בשנת 1913 במרכזי הפלישים (בגונדרה, או זבה וכו') בתי ספר יהודיים נודדים, שהיקנו להם ידיעות ראשונות בעברית ובמנהגי היהדות המסורתית.

ד"ר יעקב פייטלוביץ, שנפטר בתל-אביב, לפני עשרים שנה, נחשב בצדק עד היום כ„אבי הפלישים“. והספריה, שהניח אחריו כוללת אוסף ספרותי מושלם על חבש ועל יהודיה. את ביתו הפרטי על הספרייה הגדולה שבה, שברחוב ויתקין 10 בצפון תל-אביב הוריש לעירייה, וכך הוקם כאן „בית פייטלוביץ“ אשר שמו זכור לרבים. ד"ר פייטלוביץ לא ידע מנוח בפעולתו המסורה למען הפלישים.

ד"ר פייטלוביץ אף יום בשנת 1951, את צאתו לביקור אצל הפלישים בחבש של מנהל ברית עברית עולמית, ד"ר אלכסנדר רוזנפלד. וזאת לפי עדותו של זה האחרון במאמר, שפורסם על ידו על שליחות זו, בחוברת ההסברה של „האגודה למען נדחי ישראל“ משנת תשי"ב, „כדי לתהות על מצבם הרוחני של אחינו הפלישים ולחפש את הדרכים לתיקונם“. שליחות זו יצאה אל הפועל בסיועם של ראשי המחלקות לחינוך ותרבות של ההנהלה הציונית בתקופה האמורה, חיים גרינברג והרב זאב גולד ז"ל.

ד"ר רוזנפלד עשה שליחות נאמנה בניסיעתו זו ובמסקנותיו המפורטות קבע, כי „שאלת קיום הפלישים ותיקון מצבם התרבותי היא שאלת חינוך בעיקר“. הוא הכין תכנית להקמת בית-ספר עברי קבוע בעיר המחוז, גונדאר, המהווה מרכז פלשי חשוב וכן תבע סיוע כספי מידי לבתי הספר, שהיו קיימים כבר אז ביישובים בוגרה, אוזון, קווארה, אילקיס, סמיאן, גיינה ולסתה. הוא הציע, שהחברות „אורט“ ו„אזע“ יתחילו לפעול גם ביישובי הפלישים בחבש. תבע לעודד העלייה לישראל וכשלב ראשון לכך העלה תכנית להקמת „כפר פלישים“ באזור הררי בישראל. כל המסקנות הועברו על ידו להנהלה הציונית, לברית עברית עולמית ולוועד „האגודה למען נדחי ישראל“.

יש לציין, כי בין שתי מלחמות העולם גילה פעילות ניכרת הוועד הציבורי למען הפלישים, שנוסד בשעתו בארצות-הברית והוא שהקים לילדיהם עוד לפני למעלה מיובל שנים בית ספר קבוע עם פנימיה בעיר הבירה, אדיס-אביבה, בו רכשו פלישים רבים את ידיעת הלשון העברית ותרבותה וספגו את רוח היהדות. בני נוער פלישים אף הובאו בשעתם, בעקבות המלצותיו של ד"ר רוזנפלד, לכפר-הנוער של המזרחי בכפר-כתיה. חלק מהם השתקע בישראל והאחרים חזרו לחבש ומשמשים שם עד היום מורים ומדריכים בבתי הספר של הפלישים.

עתה קורמת תכנית העלאת הפלישים לישראל עור וגידים. ויש לקוות, שהפעם תוגשם הלכה למעשה חאת עד שהפלשי האחרון החי בסביבה נוצרית הנתונה להשפעה מוסלמית חזקה יעלה לישראל וימצא בה את ביתו.

אִשׁ צַמְאוֹן

מאת יצחק פינקל

עַל חוֹל הַגֶּדֶה. זִנְגוּת
צְמוּדֵי שְׁפָתַיִם בְּאִשׁ הַצַּמְאוֹן ;
אֵזֶן חוֹרֶת מְשַׁבֵּצַת בְּכֹחַל מְאֹמֶל,
קִשְׁבָּת לְצַהֲלָה שְׁבִקְפוּלֵי הַיָּם.
זְבוּבֵי פֶלֶךְ כְּבִתְרָבוֹת מְצִיאוֹת
גּוֹזְרִים שְׁמֵי זָהָב סִמְגוֹנִיִּים ;
מְשַׁלֵּשׁ שְׁחָפִים מְתַמְרָנִים בְּעֵבִים
כְּמוֹ מְתַכּוֹנְנִים לְעַמּוֹת אוֹיְבִים.
אֵזֶן זָהָב נִשְׁאֵת עַל עֵבֶעַב מְכֻסָּף
קִשְׁבָּת לְזִמִּיר מְבַרְבֵּר קִנּוּ הַמְּכַנְפָּה.

„על זכותנו החוקית על ארצנו“

— הרב הרצה מתוך הכתב על „הזכות המשפטית המוסרית של בני ישראל על ארץ ישראל.“

היתה זו הרצאה מדינית, עיונית ומאלפת על זכותנו החוקית על ארצנו. בתוך השאר אמר:

„אף על פי שאין הערבים הולכים אתנו ל-„דין תורה“, ובפרט לפני בית דין מישראל — בכל זאת חשוב לנו לעצמנו לדעת עד כמה אנו זכאים בשאיפותינו, מן הצד החוקי, מן הצד המוסרי, על פי דיני ישראל על פי מנהגי הערבים ועל פי הנהגת של המדינות האירופיות.“

צלצלו באזני השומעים המונחים התלמודיים הידועים כגון: „שנים אוחזים בטלית“, „יאוש מדעת“ ו-„יאוש שלא מדעת“, „טענה שאין עמה חזקה“ וכדומה. „טענתנו על ארץ ישראל היא חוקית, היסטורית ומוסרית, והטענה הערבית היא טענת ה-„חזקה“.

וכאן עבר המרצה מ-„ברית בין הבתרים“ ו-„כבוש יהושע“ לגלות בבל ושיבת ציון הנצחון החשמונאים, וכיבוש רומא והכיבושים של ימי הביניים עד הכבוש האחרון של הבריטים מידי הטורקים. על ידו עברה זכות ה-„חזקה“ לבריטים ולא לערבים, ועל ידי החייאת השממות בידי היהודים הצהרת בלפור עברה ה-„חזקה“ לידינו. ובכל אופן „חזקה אינה קנין“, אלא שטר של קנין, ואנו טוענים על חזקה כזו, על המדינה שנגולה מאתנו.

ועוד רבר המרצה על הקשר הרוחני בין העם המגורש ובין ארצו, על רוב ומיעוט, בלוויית ראיות מן ההיסטוריה וחוקי העמים, והגנה אחרונה: „עם ישראל מעולם לא ויתר על זכותו, ולא התיאש מדעת ושלא מדעת על ארץ ישראל וסופו לשוב לארצו על פי הדין ועל פי המוסר.“

(מתוך הספר „בעקבי החור“ מאת יעקב צוזמר, ניו יורק, 1957, עמ' 99 על הרצאה של „רב צעיר“, פרופ' טשרנוביץ, שהתקיימה בפילדלפיה במרץ-פ' וישלח, י"ז כסלו ה'תרפ"ו — 20.11.1926)

אַבְקַת רוֹכֵל

מאת יופי גמזו

עַל פְּסַנְתַּ נְכוּ

מאת צבי יאיר

קְבַעְתִּי חֲלוּצִי
גִדַעְתִּי בְּלַחֲמוֹתֵי
פְּרִצְתִּי חוֹמוֹתֵי
לְאַרְבַּע הַרוּחוֹת —

צְמַא-עֵינַי,
כִּמְה־אֵינִי,
פְּרוּצֵי-גִי
פְּלוּש־רוּחַ —

אֲרוּהָ זְמַן
אֲנַמָּא עוֹלָם
עַד דְּלוּל אִין
עַד כְּלוֹת נַשְׁם...

כִּי בַּק הָרַף עֵין
לִי נוֹתֵר
עַל פְּסַנְתַּ נְכוּ,
לְרֵאוֹת אֵת הָאָרֶץ
אֲשֶׁר אֵלֶיהָ
לֹא אָבוֹא.

כְּתִלִי אֲזוּב גְּדַפּוּ פְּסוּקֵי שִׁיר־הַשִּׁירִים, כְּנֻעָנָע,
עִם אִיזָה בְּשֵׁם שֶׁל פְּסוּקֵי „שְׁלַחַן עָרוֹךְ” לְיוֹסֵף מֵאֲרוֹ;
אַבְקַת רוֹכֵל שֶׁלֹּא מֵאֲרוֹ: רֵאשִׁי-בְּשָׂמִים שֶׁלֹּא נִחְקְרוּ,
„אַבְקַת רוֹכֵל” דְּלִמְרָן: דְּפּוּס שְׂאֵלוֹנִיקֵי, הַתְּקַנְיָא.

אַחֲרֵי-כֵן: לְיוֹפִי, הַתְּרַנְיָא. פְּלִפְלֵי הַשׁוֹת
כְּתוּשׁ עַד דֵּק, מִכְּעִיר עֵינַיִם בְּכַתְב־רִשׁוֹ. אֵשׁ חֲרִיפְתָּא.
אֵלֶּא שְׂכַאן — רוּחוֹת מְשׁוּעָפָא, מְסִילוּאָן, מְלִיפְתָּא
קוֹרְאוֹת תַּגְּר עַל מְקַלְעוֹת פְּלִפְלֵי-הַשׁוֹק.

וְהַרוֹכֵל הַצּוֹעֵנִי, הַזְמַן, הַזְמַן,
סוֹכְבַּ הוֹלֵה בְּתַרְמִילוֹ, עֲמוּס־הַנֶּצַח
כְּמוֹ הַעֲלָם כְּלוֹ הוּא סוֹק-אֶל-עֲטָרִין

וְכוּ, בְּכִלִּיל אֶחָד, מְכִיחַ, לֹא-וְאָמֵן:
נִרְדַּ וְכִרְכּוּם, קִנְיָה וְקִנְמוֹן וְקִצְחָה,
וְצִלְבָנִים, וְמוֹאזֵינִים נִיחְרִים
מְגִלְבִּינְטָה וְאֶל-אַקְצָא לְ„חֲרִבָּה”.

וְאַנְחוֹת. אֲנַחוֹת עֲלִבוֹן וְאַחְבָּה.

— מֵהַנֶּךְ סִפְרֵי-חַדָּשׁ, „עֲמוּק בְּלִילָה, עֲמוּק בִירוּשָׁלַיִם”, שׁוֹכֵה
בְּשׁוֹעוֹת אֵלֶּה בְּפִרְס אֲקִרִים תְּשִׁיחָה לְשִׁירָה, הַעֲוֹמֵד לְרֵאוֹת אֲרוֹ בְּקִרְבּוֹ.

מה קרה לר. קוחארצ'יק

(סיפור)

מאת מיכאל וילף

הטנק של ר. קוחארצ'יק הוחזל לאטו בשפולי החר — כמי שכפאו שד להוביל טור משורין של יחידתו. באלחוט הקשר נשמע קולו הצרוד של מפקד הטור המורזו להחיש את מהלך רכבו. קוחארצ'יק החליף את המהלכים, כשהוא פולט קללה ואומר חרש לעצמו:

„בטח יהיו צרות...“.

מבעד לאשנב בתא הנהג השקיף על הנוף ההדור של רכס ההרים, עודו תלוי בערפל דק שהתפזר בעצלתים ופינה מקום לקרני השמש המבצבצות ועולות בין צמרות העצים. אוויר צח נשא ריח של אותם היערות והגיאות המצויים לרוב בארצו. עצים וסבכים שבצדי הדרך הזכירו לו את אשר הכיר ואהב מילדותו. ובכל זאת הרגיש בלבו שהכל זר לו כאן והוא עצמו זר ובלתי רצוי. אדמת שוכני רומס בלא רשות... אותו לא הלמו בקודקוד, הוא מסוגל לתפוס, שלא במקרה הם עברו את הגבול בחשיכה שלפנות בוקר, כשמגמת פניהם סלובקיה, הארץ השכנה. אף כי לא נאמר במפורש, ניתן היה להניח כי יעדם ברטיסלבה העיר הבריחה. אין זה תמרון רגיל (כפי שחשבו בהתחלה), כי אם מבצע אמיתי. משהו רציני הולך להתרחש הפעם. לבו היה כבד עליו. מותר לו להתמרמר, אבל הפקודה המוטלת על יחידתו גורלה נחרץ ואין לאל ידו לשנות מאומה.

לפתע נזכר בה.

מונה היה שמה, נערה מברטיסלבה שהכיר בחופשתו הקצרה בזקופנה, לפני שנתים.

עדיין זכורה לו החופשה הנפלאה בעיירה החורפית הזאת „הקבורה“ בהרים, שביילה בצוותא עם אותה נערה סלובקית נחמדה, בעלת זוג עינים תכולות מתחת לגבות שחורות. היה משהו גם וכפרי בגזון שיערה כמו קש או תבן. היא שכחה אותו בוודאי. אולי כבר התחתנה ויש לה תינוק... לרגע חייך לעצמו, כשזכר שהיטיבה ממנו לגלוש על סקי במסלול השלג ותמיד הקדימה אותו.

לפני שנפרד ממנו, מסרה לו כתובת על פיסת נייר ואמרה בחיוך מבטיח:

„אם תרצה אז תבוא לברטיסלבה לבקר אותי.“

הוא אמר לה, שיבוא בוודאי בחופשתו הבאה.

ועכשיו הוא בא בתוך הטנק... סומק של קלון התפשט על פניו, כמו סטירת לחי צורבת. לאחר שעה קלה נתגלו לעיניו כפרים חבויים למטה ופזורים לרגלי ההרים כמו קוביות קטנות. בנקודה אחת, כמטחוי הירי, הבחין פתאום בדמויות של אנשים, שעלו על הדרך מהכפרים הסמוכים ואמרו לחסום את

המעבר. הדמויות הלכו ונתרבו כהרף עין. קוחארצ'יק דיווח למפקדו את שעיניו רואות.

„אל תשים לב, הם יתפורו“ אמר המפקד באלחוט. האנשים לא נעו ולא זזו ממקומם. צמודים, זוגות ישבו לכל רוחב הדרך, בחורים עם בחורות, נשים בצד גברים, היו מהן שחבקו תינוקות בחיקן. ואף כמה זקנים נראו ביניהם, עם מקלות בידיהם. כעין כריקדה חיה — צמודים הדוקים כולם זה לזה, מוכנים לכל... בראשם עמד בחור אחד בסודר לבן, בעל קומה ורחב כתפיים. דגל הלאום מורם בידיו.

קוחארצ'יק התבלבל. מבלי משים בלם והאט את רכבו להילוך נמוך ביותר. הטנק שלו היה דומה עכשיו לצב ענק — כביכול והוא נסוג אחורה ומנתק את המגע והבלתי-נמנע עם הקטע המטאוכלס שבדרך. הטור כולו התמשך והשתרך מאחוריו.

„מה קרה לך שוב? הולק נגמר? למה אתה נעצר?“ התעצבן מפקד הטור דרך האלחוט.

„מחסום בדרך...“ אמר קוחארצ'יק.

„איזה מחסום?“ שאל המפקד.

„האנשים מולי.“ ענה קוחארצ'יק בקול שבור.

„אל תעצור. אם אפשר, עקוף אותם“ אמר המפקד באלחוט.

„המעבר צר. אין מקום לעקוף“ ניסה להסביר מצבו.

„אל תתבלבל. תן להם סימנים שיפנו את הדרך, שישתלקו לבתיהם!“ רעם המפקד באלחוט. קוחארצ'יק עמד להתרומם מתוך הצריח, לתת להם סימן, לבקש... אך משהו ריתק אותו למקומו וכוח הדיבור ניטל ממנו. הוא רק שמע קולות של האנשים. שפתם הייתה דומה לשפתו. היה ברור לו, שהם מגנים ומגדפים אותו.

„פולנים גאלחים!“

„בגדתם בנו, כמו יחאש בשעתו.“

„הפכתם לפולשים! בושה וחרפה!“

„הסתלקו הביתה, חזרו לארצכם!“

הבחור נושא הדגל התקדם מולו, כשהוא מנופף את אגרופו הקמוץ בזעם. דמותו תקיפה ותמירה — כעומד לעצור את הטנק בגפו.

„סע אחורה ברנש! וכי אינך רואה? אין כאן מעבר. לא זו הדרך לברטיסלבה!“

„למה באתם? בשם מי? לא הזמנו אתכם!“ קבלו האנשים מרה. אחדים כבר ידו אבנים, אבן אחת חדרה דרך הצריח הפתוח ונפלה לתוך הטנק. קוחארצ'יק סגר את מדף הצריח והתכווץ בפנים אילם ונבוך — לא לראות ולא לשמוע. זיעה שטפה את פניו. בנפשו ביקש, שהאדמה תפצה את פיה ותבלע אותו בתוכה. באותו רגע אמר לעצור, לנטוש את הטנק ולהסתלק הביתה — לזילזנה גורה.

מאחוריו גער בו מפקדו דרך האלחוט:

קוחארצ'יק, דם-כלבים! מה מתרחש אתך? איבדת את הראש?! אל תעכב את כל הטור! המשך להתקדם! או שנדחף אותך הצידה...".

הוא לא ידע מה לענות, רק גרתע לאחור ופניו נעזותו מזוועה. מן הסתם רצה לומר שלא מרגיש טוב, שחש בראשו סחרחורת... אך משום מה לא יכול היה להוציא הגה מפיו. נערה אחת פתחה בשירה. קולה הדק והתמים כשל ילדה היה מקנטר ומקלס. ומיד כולם הצטרפו ושרו עמה, מעודדים עצמם בשיר-עם פשוט ועליו.

קוחארצ'יק בוש במצבו המשונה והמגוחך, המדסאו עד עפר. הוא הרגיש שנעמד בנסיק, שזה הרגע היותר קשה בחייו. ושוב היה רואה את מזגה מביטה בו בעינים תחזות ודומעות. עוד מעט הוא יעזור, מסוגר בפנים — ויהי מה...

לפתע צץ ועלה מבין הסבכים שבצדי הדרך בחור אחד, כהרף עין זינק ממקומו והטיל על הטנק בקבוק עם תומר דליק שהתנפץ על דפנותיו. קוחארצ'יק קלט מאחוריו צרור שנורה על הבחור והרגו.

קמה מהומה. אבל האנשים לא התפזרו. הקורבן שנפל היכה גלים. הנשים צווחו ובכו כמקוננות. הגברים כדובים שכולים הטילו עצמם בזעם, בידיים ריקות, באבנים ובמקלות. הקיפו וסגרו על הטנק מפנים ומאחור, בעטו חבטו בו ביאוש, עד שעמדו לדחפו כמכשול מזדרכם.

קוחארצ'יק ישב בתאו כמאובן, בלא נרע, כמי שאיבד ועשתונותיו. לאוזניו הגיעה איוושות ואש האוחזת ברכבו. עכשיו לא היה איכפת לו.

פתאום עשה צעד בלתי מחושב מלכתחילה — דבר אחד ואחרון שיכול היה לעשות. הוא סטה והחל לרדת בשולי הדרך כמבקש לעקוף את האנשים...

"לאן אתה זו מטומטם!" צרח המפקד באלחוט. אבל קוחארצ'יק כבר לא שמע את קולו. הוא לא שמע דבר, מלבד הקול המצווח עליו מנבכי נפשו. חבריו קפצו מן הטנקים ורצו אליו לחלצו מן המבוכה. הם הפצירו בו, שיטוש את הטנק, יפתח הצריח וימלט נפשו החוצה. אך היה כבר מאוחר. ראשו הסתחרר עליו. לרגע קט עוד יכול היה לחוש שהתגה נשמת מידיו — הטנק מזדעזע ומאבד שיווי-משקל... הוא נכנס לתוך מערבולת-פליצות, שסוכתו וגילגלתו הגה והנה, אין מוצא ואין מפלט...

הטנק אחוז באש נתגלגל במדרון ההר למטה — ונמוט לתהום.

הגיטו בין שואה לגאולה *

מאת יוחנן גרינך

... כאשר חיות בדמות אדם שלמו באירופה

על אף עדותם החיה של רבבות יהודים, ניצולי השואה, שמצאו מיקלט מיבטחים במדינת-ישראל, ולמרות הספרות ההיסטורית העניפה, הדנה בנושא הכאוב ביותר בתולדות המין האנושי, טרם חדרה לתודעת הדור הצעיר במדינתנו אימתנותו של המאורע, שהליוה תפנית משמעותית בחיי אומתנו — הפיכת אירופה מלפני שלושים שנה בלבד, לגיטו ענק הנשלט בידי הנאצים. ותכלית אחת לקיומו של בית-כלא ללא-תקדים זה: הכשרת הכלים הטכנולוגיים המאוויים הפסיכולוגיים האפלים והאכזריים ביותר, בקרב העם הגרמני הכובש ועמי-אירופה הכבושים גם-יחד, לקראת „הפתרון הסופי“ לעם היהודי — ההשמדה. סירובו של השכל-הישר להיכנע לעובדותיהם ההיסטוריות של מגמת ההשמדה של עם שלם בידי עם אחר, נובע בראש-ובראשונה מן ההתקוממות המודעת והלא-מודעת של הדור הצעיר שלנו כנגד היעדר-התגוננות, שאפיין — לדעתו — את מצבו ההיסטורי המיוחד במינו של עם-ישראל בגולה, ואשר שר-ההיסטוריה תועיד לו לאחר כאלפיים שנות עקירה מאדמת מולדתו עתיקת-יומין. אך מצבו זה נובע גם מן העובדה, שעדיין אין הדור הצעיר שלנו קנה מידע וידע מהימניים, שיעמיקו בקירבו את תודעת-השואה, שפקדה את עמנו במחצית הראשונה של המאה העשרים, מאה שאמרה היתה לסמל את השלב החשוב ביותר של האנושות, בנפוליה ההיסטוריים, לקראת הומאניזציה של חיי האדם על-ידי-אחמות. ועל-מקומו — התדרדרות תהומית של האדם „העליון“, יורשו „החוקי“ של התרבות הקלאסית ההומאניסטית. עד למיטמרפוזה הזואולוגית המיפ-לצתית של הנאצים. מחוגי השעון ההיסטורי הוזהו אחרנית אל התקופה הקאני-באלית ...

לא יפלא אפוא, כי ספרות-השואה נועדה להרחיב את מיתחמו הידיעתי של העם היהודי בכלל והדור היהודי הצעיר בפרט (ולא-כל-שכן: של עמי-תבל באשר הם שם), ולהעמיק את זיקתם ההכרתית באשר לאפשרות המחשית של ההשתחררות ההיסטורית של השואה, אפילו במהדורה מתוחכמת יותר.

מבט היסטוריוסופי ריטרוספקטיבי יוכיחנו, כי תולדות-האדם אינן בבחינת התקדמות בלתי-מופרעת לקראת השתחררות משמעותית של האדם מאינסטינקטים חיתיים. ההיפך הוא הנכון: כל פסיעה קדימה של האדם בהיסטוריה נקנה בייסורים אינ-ספור, ולא-אחת תוך מעידה אל-עבר חיותות מסוג חדש, ולעיתים אף במחיר אובדן צלמו ודמותו האנושית. אמנם חוט-שני של התקדמות אישית אך מתגמדת עוברת דרך דפיה העקובים מדם של ההיסטוריה האוניברסלית. ברם, גם עתה, לאחר השואה, שבה ניספו שישה מיליון יהודים בידי חיות בדמות אדם, טרם חלפה הסכנה, שבאתר אחר ובידי „דגמים“ אחרים של חיותיות „אנושית“, תתחולל סופה כבירה, שתגרוף אחריה את האינסטינקטים הבהמיים ביותר של המין האנושי. וסביר להניח, כי במומנט טראגי כזה, ימצאו פורקן מיפלצתי בנסיך-השמדה מחודש, ושקורבנו יהיה שוב העם היהודי, העם המעונה ביותר בהיסטוריה. הסכנה מחשית ויש להניף פעמוני-אזעקה בעוד-מועד.

עדיין „עם לבדד ישכון“

בהקשר זה אין ספק, כי ספרו המרתק והמרגש של ד"ר מ. דבורזצקי: „ניצחון הגיטו“, משמש פעמון-אזעקה ראוי-לשמו. באשר הוא חושף בעת-ובעונה אחת, הן אירועים היסטוריים הרי-גורל והן מאויים נפשיים בקשת רחבה של

* בשולי ספרו של ד"ר מ. דבורזצקי: „ניצחון הגיטו“ — M. DVORJETSKI: „LA VICTOIRE DU GHETTO;“ — Preface de René Cassin, prix Nobel de la Paix; traduit par A. Mendel, Ed. France-Empire, Paris, 1973, 375 p. —

נסיבות ומצבים, המעידים על-כך, שהאנטישמיות, הדיעות הקדומות, הכסנופוביה וכיוצא בהן, קנו להן שביטה בנפש האדם עדי-כדי כך, שיש להניח כי דורי-דורות עדיין יישמשו תשתית להתנהגות בלתי-אנושית בחלקים ניכרים שבקרב האנושות. מאידך, ספר זה מבליט את המומנט של העמקת המודעות-העצמית של העם היהודי בתקופת השואה עצמה, כאשר אך תקווה אחת פיעמה בנפשו החצויה, בין תיסכול להתרומות-רוח: כי בוא יבוא יום-הגאולה באמצעות תקו-מתה של מדינת-ישראל, וישים קץ לייסורי-התופת של העם היהודי, נטול מולדת, עקב נסיבות היסטוריות שלא היו לו שום שליטה עליהן...

ספרו המקורי על גיטו וילנה של ד"ר מ. דבורזצקי, שנפטר זה לא כבר, תורגם לצרפתית צחה, קריאה ומעודנת, וקרע אשנב לעולם התרבותי הרחב, שעדיין מודעותו לטראגדיה הנחרתה של העם היהודי היא שיטחית למדי. לצורך תרגום הספר, השמיט המחבר מן הטכסט המקורי בעברית את כל המיטען של מידע מדעי "משוריק", היפה לעבודות מסוג זה, כדי לשוות לו אופי מיוחד, הקרוב ללב-הקוראים דוברי-צרפתית. הספר נקרא כרומאן מתחילתו ועד סופו. הוא יכול לשמש תעודה היסטורית משמעותית גם לגבי קוראים דוברי-צרפתית בקירבנו (שמספרם אינו מבוטל כל-עיקרו), הן משום הסיגנון המשובח של הספר עצמו, הן בגלל הפרובלימטיקה הטראגית של עם-ישראל, הנלחם על נפשו — כאז בן עתה.

למעשה, מגמת הספר מתמצית במסקנה, המתבקשת מאליה, כי "נצחוננו" של הגיטו נעוץ בכינון מדינת-ישראל (מיפלט אחרון לעם היהודי באשר הוא שם), שהרי כל מאווייהם ושאיופותיהם של מרבית הניצולים מן השואה, נסבו על המומנט של תחיית העם היהודי במולדתו החדשה ועתיקת-היומין.

אמנם הנאצים הצליחו להשמיד — כמו בגיטאות אחרים — את מרבית אוכלוסיית וילנה היהודית ("ירושלים דילטא"). מקרב מאה-אלף היהודים שהצליחו להימלט מן הגיטו אל-עבר יערות הפארטיזאנים, בני עמים אחרים, בשיטחי הכיבוש הנאצי, נותרו בחיים רק למעלה מרבבה בלבד, ברם, רובם ככולם (ובניהם: המחבר עצמו), מצאו מיקלט במדינת-ישראל, שהצטיירה בעיניהם המיוגעות כתקווה האחרונה של העם היהודי, במולדתו ובתפוצות-הגולה גם-יחד. לגבי-ידיים התגשם "ניצחון-הגיטו", הלכה למעשה, בכינון מדינת-ישראל, ביצירת תשתית היסטורית להתגוננות-עצמית מודעת ומתוכננת היטב, בצמיחתו המחור-דשת של עם-עולם, שעדיין הוא בבחינת "עם לבדד ישכון", על-אף תרומתו האדירה לקידום המין האנושי כולו בדרך-החתחתים של עילוי האדם.

אולם הספר נועד, בראש-ובראשונה, כאמור, לקרוע אופקים נרחבים יותר של מידע מהימן, לדור הצעיר באשר הוא (יהודי ולא-יהודי, ולא-כל-ישכן: לדור הצעיר במדינת-ישראל עצמה), בדבר הרמה המוסרית האנושית המופלאה של שוכני-הגיטו — יצורי-אנוש הניחונים למחסור, ייסורים-אי-קץ, השפלות והפחדות, עינויים והשמדה, שהרי אותם יצורים העידו — על-אף מצבם הנוראש — על רמה מוסרית נעלה כזו, שרנה קאסן, בעל פרס נובל לשלום, לא מצא לה אחידוגמה בכל תולדותיו המפותלות של המין האנושי כולו. גילויים לא-יך-ספור של הקרבה-עצמית למען הזולת, עזרת הדדית בתנאים לא-ישוערו ובמחיר כבד מנשוא לעתים מזומנות, ומעל-לכל: מילחמת-חורמה נגד השליט הנאצי (בתוך הגיטו ומחוצה לו, יחד עם פארטיזאנים אנטי-נאציים, בני עמים אחרים), ועמידת-גבורה מאין כמותה, מול מכות-ההשמדה המשוכללת של גרמניה הנאצית — כל אלה אפיינו את "נצחון" הגיטו על חיות-טרף בדמות אדם, במישור היחיד שתללו לא יכלו לו, במישור המוסר האנושי, פשוטו כמשמעו.

אין תימה, איפוא, כי עצב וגאון מוצאים את ביטויים העמוק, במסקנתו של רנה קאסן על תחיתם הלאומית של שוכני-הגיטו הניצולים ועם-הגיטו שחזר למולדתו ההיסטורית, לאמור: "ביצרון של חומות ירושלים המחודשת בעשה בעזרת דמם של גיבורים".

החיים זרמו באפיקים סגורים...

המחבר הצליח גם להעלות מתוהם הנשייה פאנוראמה ססגונית (אף-כי ספוגה עצבות אנושית מאין כמוה!), של דמויות ומצבים, הנחשפים לנגד עיני

הקורא באורח כרונולוגי, החל בהקמת הגיטו וכלה בהשמדתו. כבכל גיטו אחר כן גם בגיטו וילנה, שהיה נתון לשליטתו השרירותית של הכובש הנאצי האכזר, זרמו החיים באפיקים מיוחדים משלהם, שהתאפיינו בראש-ובראשונה בסגירותם ההרמטית כלפי-חוץ וכלפי-פנים בעת-יובעונה אחת. אפיקים שלא היה בהם כדי להידמות לחיים השיגרתיים, המקובלים על הבריות בכל מיסגרת-חיים אחרת כלשהי, מה עוד שמלכתחילה השתלטה „תעשיית-השמעות“ על נפשותיהם החצויות של היהודים בגיטו, ועקב-כך חלפו חיים במישור הצר שבינו יאוש לתקווה, בין חרדה לגורלם הצפוי לבין שאיפה לפעול איכשהו בכיוון של הצלת- עצמם, בין הנאות פשוטות ליגון עמוק ביותר.

לא זו בלבד שההווה עמד בסימן היסורים, ההשפלות, ההכאות, הרציחות בדם קר, והעתיד הצטויר בעיניהם כמעין „פאטא מורגאנא“ במרכז הבלתי-אנושי שבו חיו את חיהם מן היד לפה, אלא שתחושת הבודדות ותודעת חוסר-האונים שלהם, כירסמו עמוקות בלבותיהם של כלואי-הגיטו, כאשר בינם לבין העולם החיצון מפרידה אך חומה בצורה של שינאת הנאצים וגרודיהם.

לעתים דומה היה כי אותם „גרורים“ היו אכזריים יותר אפילו מתנאצים עצמם. כך, למשל, היתה התנהגותם של החיילים הליטאים, כלפי כלואי-הגיטו- היהודי תמיד אכזרית לאין-שיעור (לעומת זו של החיילים הגרמנים), ואילו היהודים הרי הם עמדו בגבורה לא-תשוער כנגד התעללותם של החיילים הללו. כאשר נצטוו על-ידי הגסטאפו הנאצי, כל אותם נידונים למות שבקרב הלוחמים היהודים, לשר בציוותא שירים רוסיים עליוזים לקראת הוצאתם-להורג (שירים כגון „קאטישוא“ ואחרים מאתו סוג), פתחו הנידונים היהודים בשיר את „התקווה“, ושרו שירים עבריים ומהפכניים אחרים. לא ייפלא, על-כן, כי אורחים נוצרים, תושבי המקום, התלחשו בינם לבין עצמם: „הנה, מוליכים את היהודים אל מותם, והם בכל-זאת — שרים!...“

ואמנם, החיים בגיטו וילנה, כבכל גיטו אחר, שבו היו כלואים בני העם היהודי, היו בלתי-נסבלים מבחינה כלכלית, בריאותית, תרבותית ועוד. ואף-על-פי-כן: רוחם של כלואי-הגיטו לא נשברה. עוד בימיו הראשונים של קיום הגיטו, החלו להתארגן גופים פוליטיים וחברתיים מתרתיים, ובראשם חברי התנועות החלוציות-הציוניות. מגמת-פניהם היתה ליצור אווירה של התנגדות פעילה וסבילה לשילטון הנאצי, ולמצות כל קורטוב של עמידה כנגד מגמותיו לשבור את רוחם של כלואי-הגיטו. הם היו מודעים לכך, כי כל-עוד תשריר בקרבם רוח איתנה, כי-אז הנאצים לא יוכלו להם. אם תחול הידרדרות בעמידתם הרוחנית — אראו נשקפת סכנת-הכליון.

על-מנת שמגמת ההתנגדות וההתנגדות תקרום עור-ויגידים של התממשות מוחשית, אורגנו שירותים מחתרתיים לעזרה הדדית ולהתגוננות מפני מחסור, מחלות ואפידמיות, וכן לשם כינון „מיסגרות“ כלשהן לחיים תרבותיים, ככל שניתן בתנאים הבלתי-נסבלים של הגיטו. ואולם, המלטה-המלכד של כולם היה: אירגון המחזרת הלוחמת של הדור הצעיר הציוני-חלוצי. רוח העמידה והתהגר-ננות הפיחה תקווה לביאת הגאולה והרימה את המוראל בקרב כל אוכלוסי הגיטו, עד-כדי-כך, שסיסמת האדם הבינוני המצוי בגיטו היתה: „לחיות כאדם ולמות כאדם!“ ואילו המגמה הבסיסית הראשונית במעלה היתה: „להחיות מעמד, ויהי-מה!“

האינדוקטוריציה העצמית התבססה על תודאות (המדומה!), כי הגיטו איננו בלתי-אם מיסגרת ארעית, וכי בסופו-של-חשבון „יחזור הזופש“ גם ליהודים. האופטימיזם האגדתי של העם היהודי, שהשתמר בבכני ההיסטוריה, על-אף המרטרולוגיה הבלתי-פוסקת, שהיתה מנת-חלקו מני-אז, היתה תשתית „תת-תודעית“ קיבוצית בלתי-מעוררת כמעט, והוא-הוא הגורם העוזב ביותר (הבלתי-מתבן מוזוית-ראיתו המקובלת של „השכל-הישר“), להתלכדותם העקשנית של כלואי-הגיטו סביב למגמה הכללית להתמיד בקיום ובכל מחיר.

תצויין, בהקשר דנן, ובמיוחד, עמידת-הגבורה של הנשים היהודיות, בכל המיכתבים והקשים-מנשוא שבחיי הגיטו. לא זו בלבד שהן דאגו בכל ליקיריהן (תזונה, תיקוני מלבושים, השגחה על הילדים, טיפול בחולים וכדומה), אלא שהן אף גילו עצמה נפשית-רוחנית עילאית, בתנאים בלתי-אנושיים ומדכאים

עד אין־קץ ומעבר לכל המשוער, והרבה יותר מזו של הגברים (ואפילו מזו של הצעירים שביניהם).

ההינאמיקה של־השוואה" השפיעה עמוקות על נפש האישה היהודיה הכלואה בגיטו. היא זו שהכתובה לה את דרכה היום־יומית בקרב עמה ומישפתה, והעלתה אותה על דרך־המלך של השלמה בלתי־מחדעת עם "רוע־הגזירה" של גורל בלתי־תלוי לחלוטין ברצונה החופשי, ושל אי־השלמה ומרי, שהיכו שורשים עמוקים בתודעתה־העצמית כנגד אותו גורל אכזר. מסאן עמידת־הגבורה של האישה היהודיה בגילומה הנחרץ.

שאננות הגויים לנוכח השמדת העם היהודי

תופעה מדככת עד למאד היתה זו של השאננות, שאפיינה את התייחסותם של מרבית האזרחים באירופה הכבושה בידי הנאצים, בכל הנוגע לגורלו של העם היהודי ולמגמת ההשמדה של השילטון הנאצי. בתורת "פתרון סופי" לבעיית היהודים בעולם. להוציא מתי־מספר (בקרב האינטלקטואלים הפוליטיים־ליטאים), הרי שגם תושבי־המקום הנוצריים, נותרו אדישים לגמרי לתלאותיהם, ייסוריהם, השפלתם והריגתם של היהודים, אף־כי ידעו היטב־היטב, שהסיבה היחידה למעשים ברבריים אלה היא אחת בלבד: היות היהודים — יהודים, ותו־לא.

היעדר־הסולידאריות האנושית הבסיסית מצד האוכלוסיה הנוצרית שיתק לעתים את אפשרות העמידה והלחמה בקרב כלואי־הגיטו היהודים. תחושתם של היהודים היתה, שהם מופקרים לחסדי המרצחים הנאצים, וקולם — "קול קורא במדבר". לפיכך, מריים, התגוננותם והתנגדותם — הסבילה או הפעילה — בין חומות הגיטו או מחוצה להן, עמדו תמיד בסימן הבדידות המיטאשת.

הגזענות הנאצית היכחה שורשים עמוקים בקרקע של אירופה "התרבותית". היא נועדה לשמש עיקרון חדש לאוניברסאליזם המסורתי של תרבות־המערב, וכגורם מלכד כנגד "אוייב" מיפלצתי בדמות "הגזע היהודי", הנחות, כביכול. כל מה שאפיי את התצורה התרבותית הראצינאלית: הליבראליזם, ההומאניזם, המארכיסום ועוד, היו — לדעת הנאצים וגרוריהם — פרי המצאתו ותגליתו של העם היהודי, וכנגד זה: כל שאפיי את החיזיונות האינסטינקטואליים הבראשיתית, את המגמה ל־"חזרה־אל־הטבע" (הטבטוני, במהותו!), אל אלילי התרבות הפרי־מיטיבית, אל האלימות כדרך לכיבוש העולם, היה בעיני הנאצים מעין התגלמות עילאית של הרוח "הגרמנית" בהיסטוריה.

מדעת ושל־א־מ־עעת, נגררו עמי אירופה אחר האידיאלוגיה האנטישמית־הנאצית, מתוך מגמה סאדו־מאזוכיסטית (סכיופונית) להתנכר לתרבות־ישראל המקורית, התבונית, האנושית, שיצקה דגמי חשיבה והתנהגות מוסריים לעמי אירופה הנוצריים. מיתולוגיה אפילה כנגד אידיאלוגיה נאורה. החומר כנגד הרוח.

ואף־על־פי־כן שאבו כלואי גיטו וילנה עידוד רב מן הידיעות שהסתנו אליהם, בדבר התקוממותם המזויינת של שוכני גיטו וארשה נגד צורריהם הנאצים. (המאורע התחולל באפריל 1943 — לתדהמתם של השילטונות הנאצים, שלא האמינו למראה־עיניהם, שאכן קומץ לחמיי־חופש יהודים נלחמים ללא מורא במכונת־המילחמה הגרמנית האדירה). בעקבות ההתקוממות צמחה תנועת הימלטות מן הגיטאות בליטא, פולין, רוסיה הלבנה ואוקריינה, ומגמת הצטרפות לשורות הפארטיזאנים, שנלחמו נגד הכובש הנאצי.

אמנם רבים מבין היהודים שנמלטו מן הגיטאות מצאו את מותם הטראגי בידי פארטיזאנים פאשיסטים־אנטישמיים או בידי כנופיות מרצחים ושודדים, שאיכלסו את היערות באותן הארצות; אך רבים יותר הצליחו — וזאת, על־אף "חוק־הגזע", ששרר אז בכל אותם מקומות שכוחות־אל — להימלט אל יערות־היער ולהצטרף אל הפארטיזאנים. כעשרים אלף פארטיזאנים יהודים נלחמו עם נשק ביד נגד המרצחים הנאצים. שארית־הפליטה — כאלפים — איש עלתה ארצה כתום המילחמה. כארבע־עשר אלף יהודים מקרב הפארטיזאנים נותרו בחיים. השאר נורו למוות. ורק תקווה אחת פיעמה בלב הניצולים היהודים: כי בוא יבוא היום המיוחל, אשר יסמל לא־רק את שיתרוך העמים מן הטירוך

בדיחה — ואין מורין כן

מאת י. ד. אברמסקי

אפתח ואומר: הפתגם „על טעם וריח אין להתווכח“ לא עלה יפה מבחינת העברית. יפה היה לו לפתגם זה להיתרגם: אין אח ואין ריע לטעם וריח. כי אפילו אנו אחים וריעים — איש איש וטעמו וכל אחד לטעמו, וכבר אמרו חז"ל: לא כל הטעמים שווים. אי לו לעולם כאשר אין להתווכח על טעם וריח. באין ויכח על טעם וריח ניטל טעם מן החיים וריחם נמר ופג. ואפילו בדיחה — עתים אדם טועם בה טעם לפגם ואינו נהנה מריחה. אתה מוצא בבדיחה מיגבש של פילוסופיה שאינה לרוחך. לא לכל מיבדח יפתח הלב. אם לבדיחה — נקבל ונצחק, אבל עתים יש תשובה.

א.

יהודי וגוי היו שכנים טובים באחד הכפרים. יום אחד נשרף ביתו של הגוי, הבית וכל אשר בו. הלך הגוי היערה, כרת עצים וחזר ובנה ביתו. ובמבוא הבית העמיד איקונין שלהם, את הצלוב. והיהודי לא יכרע ולא ישתחוה ואת כובעו לא יסיר. נעלב הגוי ואמר לו לשכנו היהודי: וכי כך עושים לשכן טוב? ולמה אינך מכיר באלוה שלי?

— ידידי חביבי — נענה היהודי — אני מכיר את אלהיך כשעוד היה עץ את עצים ביער...

אני חולק על בדיחה זו. ודאי: יהודי אני, ולא אודה ב„עץ“: ב„צלוב“ וב„צלבר“. בעיני הם עץ ואבן.

אבל אם במקום „אלוה“ נאמר „אדם“ — לא אקבל בדיחה זו. וכי משום ש„מכיר“ אני אדם זה מביתו וממקום-גידולו הוא פסול, או אי אפשר לו לגדול ממה שהיה? היעמוד אדם תמיד בילדותו ובקטנותו? וכי כאשר היה כן יהיה תמיד? נער קטן? אני מודה ואודה באדם שהלך הלך וגדול, גדל ועשה משהו, ולא אומר: „כי ידעתיו“. אדם שגדל חסה וזיכה לא אראנו בדמותו מימי-ילדותו, אלא כצלמו, צלם האדם-המעלה, שעלה ונתעלה ונתגלה.

הנאצי, אלא גם יסמן מיפנה משמעותי בחיי העם היהודי, בדרך של התלכדות מחודשת במולדתו.

אמנם „נס-הגאולה“ לא האיר-פנים לעם היהודי המעונה באירופה. העוצמה הכבירה הגלומה בטירור ובמכונת-המילחמה הנאציים, שהשלמה מדעת-שללא מדעת של עמי אירופה עם מגמות-ההשמדה של העם היהודי בידי הנאצים, השאננות והאדישות של מרבית האנושות — „כאלה היו, התנאים האובייקטיביים של השלב שלנו האחרון“, לפי דברי המחבר-הניצול.

נוכח גילויים מחרידים אלה, בולטת ביתר-שאת עליונותה של הרוח היהודית היוצרנית, שבאה לידי ביטוי היסטורי, קונקרטי ואקטואלי, בכינונה של מדינת-ישראל. אם יש משמעות כלשהי לניצחון במובנו ההיסטוריוסופי, אר-אז אין ספק, כי זהו מאבק-הגבורה של כלואי הגיטאות באירופה, הם השיגו את נצחונם. מדינת-ישראל חיה וקיימת.

ב.

ושוב: מעשה. מעשה אחר: רבי של חסידים הלך ממקום למקום לפקוד את חסידיו. ויהי בהיותו בדרך וכמו רד הלילה. הגיע הוא ומשמשו וגבאו לפונדק, והפונדקאי עיניו צרה באורחים כיוצא באלה, שלא יצטרך להאכילם ולהשקותם חנם. נתמלא הרבי חמה עזה וקלל את הבית: יהי רצון שתתמוטט התיקרה...

נזדעזע הפונדקאי, נפל לרגלי הרבי וביקש ממנו סליחה, ובלבד שישוב וינתם על הרעה אשר חשב להביא עליו ויבטל את רוע ההגזרה. הרבי סלח וגזר על התיקרה שלא תמוטט...

ומאז נוסעים חסידים לראות את המקום שנעשה בו נס: התיקרה שלא התמוטטה ולא זזה ממקומה — — —

אף בדיחה זו אנושית היא: תוכה רצוף רשע והתקלסות. כאילו אסור לו לאדם להיות את אשר הוא, אלא עליו "להפוך עולמות" דוקא ולקעקע בירה. והלא יש לו לאדם הזכות להיות את אשר הוא, להיות אדם את אדם, אדם כאחיו ואדם, ככל אדם. אל נא נצחק לאדם שלא "עלה לגדולה" ולא "הפך עולמות", אלא הריהו עומד בעינו, כמו שהוא, באנושיותו הרגילה, הפשוטה. חביב אדם שלא הפך כלום ולא הפיל דברי-ערך. אין אדם חייב להיות למעלה מכפי שהוא לגאון ולכשרון. אין אדם מצווה ועומד להיות נתבע ונותן גדלות. דיו לאדם שהוא אדם.

ג.

"ובחרת בחיים". אמרתי לעצמי: בעודי, עד שאני בחיים — אבחר. בחירה היא הכרעה לחיות — ז. א.: לבחור, להכריע. ונמצאתי חולק על רב וגאון בישראל, הריני עפר תחת כפות רגליו: שנים באו לדין לפני אותו הרב, מגרש היה לטוענים. זה אומר: כולו שלי, וזה אומר: כולו שלי. אמר להם הרב: נצא ונראה את המגרש. הלכו ובאו שמה, ושם צנח הרב והטה אוזן לאדמה והקשיב רב קשב. תמהו הטוענים: מה המעשה הזה אשר רבנו עושה? אמר להם הרב: כל אחד מכם טוען: הקרקע כולה שלי. אמרתי: אשאל ואדע מה בפי הקרקע. ומה היא אומרת? שניכם שלה אתם...

ודאי: מוסר יש בוה. אולם לא דין, טוב לזכור את האחריות, אבל הארץ לשבת נבראה. ארץ יש ליישב ולהושיב עליה. כל עוד אדם חי אי אפשר לו לאמור: מה בצע בעמלי וסופי שהאדמה תכסה עלי. וכי אין אדם יודע: האדמה היום אני עליה ומחר היא עלי?

ואף על פי כן...

"אף על פי כן" זה הוא כל החיים. וזהו היתר התקועה, וחייב אדם

לעמוד על הקרקע שלו, למצוא את הקרקע שלו, ומשמצאה — להלחם עליה, לעבדה ולשמרה.

על כן לא מצאתי מעודי קורת־רוח בבדיחה הרווחת מאד בעם: שאלו ליהודי היצום בצום גדליה, נענה ואמר: ודאי לא, ונמוקי עמי: זהו מעשה שהיה בימים הרבים ההם, ימים מקדם. מאז ועד עתה, היה גדליה מת מאליו, בדרך הטבע, כדרך כל אדם. (ב) לו אני נרצח כלום היה גדליה מתענה בגללי? ושלישית: במה טוב „צום גדליה“ מיום הכיפורים? ומה ביום־הכיפורים לא אתענה, בשאר צומות לא כל שכן.

כל נימוק מנימוקים אלה הוא סורר ומורה: סר מדרך הישר ומורה הוראה מפוקפקת ביותר. הנימוק הראשון, הרואה את הכל „בדרך הטבע“, מתעלם ונעלם ממנו המאבק „העושה היסטוריה“, המאבק המשנה ערכין ומשנה פני־עולם ואת דרך „הטבע“. נימוק זה לא יראה את „האישיות בהיסטוריה“, ואולם חמור ממנו הנימוק השני, שיש בו כפיות־טובה, לפני שנים אחדות מת עלי משורר עברי. באתי אל חבר ואומר לו: בוא, ניסע ללויה, אמר לי חברי: לא אסע, לו אני מת — ההיה הוא בא ללויתי? אמרתי לו: מעשה ביהודי ששאל: כמה פרסאות מוארשה לביאליסטוק? ענו לו: מאתיים.

— ומביאליסטוק לוארשה?

— אותו הדבר: מאתיים.

תמה היהודי: אצלנו מפורים לפסח — חודש, ומפסח עד פורים — שנה. והלא מרחק רב ממך עד המשורר. הוא נתן לך מתת. נהנית ממנו. משלו קיבלת. ומה נתת לו אתה? „גדליה“ אינו חייב לשבת בתענית בגללך, ואילו אתה חייב בכיבודו: הוא הגיע אליך, בא אליך. אתה אליו, למעלתו, לא תבוא.

ואחרון אחרון — חמור פי כמה: איך אפשר וכלום אפשר לא לקיים את מצות־היום, את חובת־השעה, ולא לעשות את הדבר שלפניך? מי התיר לו לאותו יהודי, שבאו ואמרו לו: ביתך עולה באש, לאמור בקול־ענות שמחה: אני חוזה נקם בפשפשים...

הבית, ביתך וביתם של אחרים, בוער, ואתה עומד חבוק־ידיים ושמה לאידם של פשפשים!...

אכן: החיים הם הכרעה. החיים הם מאבק. לא „מילא“ ולא „מאליו“, אלא יש בהם „קום ועשה“, קום וסדר. קום ועלה בהר.

מחודש לחודש

החברה והפוליטיקה הסובייטית בראי הביקורת המארכסיסטית

(של ההיסטוריון הסובייטי רוי מדוודייב)

בהוצאת אלפרד א. קנופף בניו-יורק ומק-מילן בלונדון יצא בשנת 1975 ספר חשוב ביותר, הלא הוא ספרו של ההיסטוריון המארכסיסטי הנודע רוי מדוודייב „על הדימוקרטיות הסוציאליסטיות“, המחזיק 405 עמודים ומלווה מפתח העניינים והשמות. הספר תורגם מרוסית על ידי הלן דה-קאדט מלונדון, שתירגמה גם כן את ספרם המשותף של האחים רוי וז'ורס מדוודייב: „שאלה של טירוף“ (המתרגמת מלמדת בביה"ס הלונדוני לכלכלה). הספר המשותף של האחים התאומים יצא בשנת 1971, ובה בשנה הופיע בלונדון ספר חשוב אחר של רוי מדוודייב: „הלא תשפוט ההיסטוריה“. שהוגדר ע"י המומחה האמריקני לענייני רוסיה, האריסון סליסבורי (סופר „טימס“) כ„ציון-דרכים בולט במאמציו להבין כ-50 שנים של תולדות ימי רוסיה“. „מה שחשוב ביותר — כתב או סליסבורי — הוא העובדה שהספר נכתב ע"י סופר רוסי מארכסיסט בברה"מ והוא מתאר את סטאלין ואת ברה"מ מבפנים בצורה שלא ראינו דוגמתה קודם לכן.“

המומחה הבריטי לענייני רוסיה אדוארד קראנקשאו כתב אז ב„אבורור“: „זהו הניתוח המקיף ביותר על ראשיתו, התפתחותו ונצחונו של שלטון סטאלין, שנכתב על ידי היסטוריון היחשב בתוך עמו הרוסי.“

ואולם, בספר שלפנינו נטל עליו ההיסטוריון רוי מדוודייב תפקיד לא פחות אחראי והביחידושים; הוא מראה בקיאות רבה בתורה של מארכס, אנגלס ולנין, ולפי תורה זו הוא מנתח את התנאים והבעיות של ההווה ברוסיה המועצתית ומנסה לעמוד בו בזמן על האפשרויות לעתיד לבוא. רוי מדוודייב הוא בנו של פילוסוף מארכסיסטי (רוי וז'ורס גולדו בשנת 1925). שני האחים התאומים החליטו עוד בגיל העלומים להקדיש את חייהם למדעים, ז'ורס נעשה ביאוכימאי ואילו רוי למד פילוסופיה באוניברסיטה של לינגרדאד והתמחה בשדה החינוך. הוא היה לחבר-מחקר באקדמיה למדעים פדגוגיים הקדיש אח"כ את רוב זמנו למקצוע ההיסטוריה. שני האחים נעשו אח"כ מנהיגים של התנועה לדמו-קרטיזציה של רוסיה הסובייטית.

לא נעמד כאן על הישגיהם וסבלותיהם בתנאי המשטר הסובייטי אלא ניגש לספר שלפנינו, שבו קובע רוי מדוודייב ללא-חת, כי „אילו קרה נס ומארכס, אנגלס ולנין היו קמים לתחייה — הרי רוב החיבורים שהיו כותבים לשם ניתוח התנאים הסוציאליים הקיימים ברוסיה הסובייטית לא היו נמצאים כשרים לראות את אור הדרפוס!“. רוי מדוודייב קובע בניתוחו המקיף: העקרונות המארכסיסטיים-לניניסטיים הפכו את התיאוריה החיונית הזאת לדוגמטיות נבוכה בתנאים ובהליכים של המשטר הסובייטי הנוכחי. הסטרוקטורה הביורוקראטית המסורבלת והכבדה של המשטר הסובייטי היתה הרות-אסון בשביל ההתפתחות הכלכלית, האינטלקטואלית והמוסרית של החברה (ח' סגולה), הסובייטית, והיא גם שבידלה ובחזקה לחלוטין את החברה הסובייטית בתקופה של בינלאומיות גוברת והולכת בעולם כולו.

אשר ליהודי רוסיה — רוי מדוודייב מודה בהפלייה הקשה הקיימת כלפיהם. וכך הוא קובע (בעמוד 276): „לגינדי מיוחד ראיה שהפלייה הנוגה כלפי אזרחים סובייטיים בני הלאום היהודי, ודאי שתהיה זו שטות למסור עמדות אחראיות בשלטון לאנשים (יהודים) השואפים לעלות למדינת ישראל;“

יש להתיר להם בפשטות לצאת מרוסיה. אולם לכל היהודים הסובייטיים האחרים, שננטעו במידה רבה בקרב האוכלוסיה הרוסית, או האוקראינית, יש לתת שוויון זכויות מלא! המדיניות הנוכחית, שלפיה מרחיקים את היהודים ממנגנון המפלגה והצבא מה"ק.ג.ב." ומהשירות הדיפלומטי בחו"ל, וכן גם מעמדות של פקידים בכירים בשלטון ובכלכלה מבתי-הוצאה לספרים ואפילו ממכונים מדעיים — היא פשוט מדיניות מגוחכת. מדיניות זו מוזיקה בתוצאותיה להתפתחותנו הכלכלית התרבותית, והיא מפחיתה מן היוקרה של ברה"מ בעיני העולם כולו.

בשעה שכתב רו"י מדוהייב את חיבורו, הנוכחי, היה זה בשבילו חידוש גדול, שהשלטונות התחילו להתיר, על סף שנות השבעים, עלייה יהודית מוגבלת לישראל. זהו כותב (בעמוד 215): "בשנת 1971 הורשו לפחות 12,000 אזרחים סובייטיים ממוצא יהודי, לצאת לישראל, ובארבעת החודשים הראשונים של שנת 1972 הורשו להגר עוד 5,000 יהודים לישראל. (כאן מוסיפה המתרגמת בהערה בשולי העמוד: בשנת 1973 הורשו 35,000 יהודים לעלות לישראל ובשנת 1974 — 20,000 יהודים סובייטיים). "הדאי — כותב רו"י מדוהייב, שהיתה זו החלטה לבונה (מצד השלטונות הסובייטיים), אבל יש להצטער על כך, שאעפ"י שהעלייה לישראל נעשתה אפשרית, הריהי עדיין מוגבלת ביותר וכרוכה בכמה וכמה הליכים משפילים ומכבידים כאחד. למשל, כל מי שרוצה לעלות לישראל חייב להצטייד ב"רשיון" ממקום-עבודתו (ברוסיה), רבים מן המבקשים היתרי-יציאה נענשים: מפטרים אותם ממקומות העבודה שלהם וזמן רב לפני שנותנים להם היתרי-יציאה, ולעתים קרובות מגדפים ומחרפים אותם בפומבי.

מלבד זאת, המאבק של אזרחים סובייטיים לקבל רשות לצאת לחו"ל בא על סיפוקו בצורה לא נכונה; אם השלטונות רוצים להפטר מאזרחים, לא רצויים "מבחינה מדינית" הרי הם דנים אותם לגירוש לחו"ל, וזוהי צורה חדשה של עונשין לחוקים בדעותיהם על השליטים (כאן מעירה שוב המתרגמת בשולי העמוד: "ברחסיקי, תאליזה, יסנין-וולפין, גאליץ, ליטבינוב, מאכסימוב, ז'ורס מדוהייב (אחי הנ"ל של המחבר) נקראסוב, רוטרופוביץ, סיניאוסקי, שראגין וסולוצ'יצין, ורבים אחרים, נמצאים עכשיו בגלות).

המחבר מבקר בחריפות גם את השיטות המשפטיות ואת פסקי הדין של בתי-המשפט הסובייטיים נגד יריבים פוליטיים. הוא מביא כדוגמה חזתכת את משפט "חוטפי המטוס בלינגראד". (1970). "רוב הנאשמים — כותב הוא — היו יהודים והנאשמה היתה, שהם התכוונו לחטוף מטוס אזרחי ולברוח מבריה"מ (לישראל). משפטם כאלה מעוררים ספקות רבים בקרב הקהל הסובייטי הרחב בנוגע לאופן ניהולו של המשפט. הם גם מערערים את אמונו של קהל זה במערכת-בתי-הדין של הסובייטים. לא רק המשפטים לכשעצמם מדאיגים את הקהל אלא גם הפרת ההליכים המשפטיים ע"י השלטונות ע"י סודיות וע"י מסירת דוחים חד-צדדיים ומקוטעים ביותר לעתונות (הסובייטית). זמן קצר לפני משפטם של גינצבורג, גאלאנסקוב לאשקובסה ודוברוולסקי, נדע ברבים — בברה"מ ובחו"ל — כי 37 איש מטובי האינטליגנציה הרוסית חתמו על מכתב-מחאה התובע, שמשפטם של הנאשמים יתנהל בפומבי. אולם בסופו של דבר לא הורשה אפילו אחד מחותמי מכתב-המחאה להיות נוכח במשפט זה, וכן הורחקו מאולם בית המשפט כל ידידי הנאשמים, ואפילו אנשים, שהסניגורים ביקשו להביאם לבית המשפט בתורת עדי-הגנה. עד תום המשפט לא פורסמה בעתונות אפילו מלה אחת עליו. לא ייפלא איפוא אם עתונות המערב פתחה בתעמולת מחאה עצומה סביב משפט לנינגראד, וטבעי הדבר שרבים מתושבי מוסקבה וערים סובייטיות אחרות האזינו לרדיו הבריטי (בי. בי. סי) ול"קול אמריקה" כדי לקלוט ידיעות על מהלך המשפט. לבסוף נזק רב לשמם של בתי המשפט הסובייטיים, עכ"ל.

מדוע התרופה שמציע רו"י מדוהייב למדויי החברה והמשטר הסובייטיים? הוא מציע דימוקרטיזציה מודגת של המשטר הסובייטי. הוא מציע תיקונים שיכללו בחירות דימוקרטיות (ואם גם לא בדיוק לפי המתכונת של הדימוקרטיות המערביות) בתי-משפט פתוחים ולא סגורים (שלא כבמקרה משפט לנינגראד

זכות גדולה

מאת ראובן כנייזוסף

(דברי תשובה ותודה לשופטי פרס קובנר לשירה עברית בתשל"ה ולמועצה למען הספר היהודי באמריקה)

בזמן הפסקת האש לאחר מלחמת יום-הכיפורים, כשעדיין ישבנו „למעלה, בפנים“. כלומר, בתוך המובלעת שיצרנו בשטח הסורי, עסקה פלוגתי, פלוגת חרמ"ש, בתקמת ביצורים ובהגנת מוקשים באגף הדרומי של המובלעת, מול ישובים סוריים בעלי שמות מלבבים כמו אלי-חרה ועקרב. יום אחד עברתי ליד מפקד המחלקה שלי, סגן שגולד בכפר-דרום, הקיבוץ שהוקם בזמנו בין עזה לחאן-יוניס ונעזב לאחר נסיון עמידה אמיץ נגד הצבא המצרי במלחמת השחרור. דיברנו על בדידותה של ישראל באותה שעה, והסגן הביט בי וחייך: „היי אמריקאי שלי, אילו היו כולם כמוך!“.

לאמיתו של דבר, הייתי צריך להיעלב מהערתו. שכן לא ראיתי את עצמי כשייך לעדת היהודים האמריקאים. אומנם גולדתי בניו-יורק להורים יהודים,

מחודש לחודש / המשך מעמ' 173

ורבים שכמותו; ויכוחים פנימיים חופשיים והרחבת תחומי השלטון המקומי — תוך שמירה על חופש הדיבור, חופש העתונות, חופש הנסיעה והדור. בדרך זו מקווה הוא לזכות ולראות בהתפתחותה של תקופת-יצירה חדשה במדעים, במחקר ובאמנויות. כך תופרד המפלגה (הקומוניסטית) מן המדינה (הסובייטית) ונציגיה הנבחרים של האומה — חברי הסובייט העליון — יקבלו חופש הכרעה בשלטון. „בדרך זו — אומר הוא נעשיר ונפתח את המארכסזים בהתאם לתנאים השוררים במאה העשרים“. הוא מאמין, כי המארכסזים צריך להיות גמיש ומתפתח כפילוסופיה של הזמן החדש וצריך להיות מוכן לתמורות ולשינויים, ואז תוגשם גם הדימוקרטיזציה וגם תורת השלטון הסוציאליסטי הדימוקראטי, שיהיה גם הרמאני וגם מוסרי. הוא מודה שכמה מן הזכויות והחירויות שהוא תובע קיימות גם כעת בחוקה הסובייטית — אלא שהן קיימות על גבי הנייר בלבד. הוא מסיח את הדעת מן העובדה, שהמשטר המארכסטי-הקומוניסטי בכל מקום שהגיע בו לשלטון (מפולין, צ'כוסלובקיה והונגריה ועד — דרום-וייטנאם וקמבודיה של ימינו אלה) אינו סובל שום קואליציות ושום אופוזיציות אלא לימים מעטים בלבד, בתקופת-מעבר קצרה, וסופו שהוא משתלט על הכל ועושה כליה באופוזיציה וב„אנטגוניסטים“ כאחד. הוא מתעלם גם כן מן העובדה, שהמונחים שהוא משתמש בהם („דימוקרטיה סוציאליסטית“ וכיו"ב) אינם אלא מטבע-לשון של התעמולה הסובייטית, שמשטרה הדיקטטורי המחולט אינו סובל דימוקרטיה אמיתית, או סוציאליזם אמיתי, אפילו לאחר ימי כרושצ'וב ואפילו בימי ה„דיטאנט“ המדומה של ברוז'נייב.

כלל של דבר רוי מדוודייב הוא אידיאליסט מארכסטי בלתי-ריאליסטי לגמרי, שסופו להצטרף מרצונו או בעל-כרחו במוקדם או במאוחר, לאחיו ז'ורס הגולה, ולהודות לבורא-עולם שבימי עריפת-הראשים ברוסיה של סטאלין ובריה גם הוא וגם אחיו היו צעירים מדי ועדיין לא נודעו כ„דיסידנטים“ וככופרים בעיקר. העובדה, שרוי מדוודייב יכול לפרסם ספר כזה יש בה אמנם, מקצת מן הנחמה, כשם שהיה מקצת מן הנחמה בהיתר שנתן בשעתו ניקיטה כרושצ'וב לסולז'ניצין לפרסם את יצירתו „יום אחד בחייו של איוואן דניסוביץ...“ אבל גם זו וגם זו לא היתה אלא נחמה פורתא! כיום עורך סולז'ניצין גלות בשווייץ, ואחיו של רוי, ז'ורס מדוודייב — באנגליה, ואשרי המאמין כי מספריי ה„דיסידנט-טיים“ תצמח ישועה ותבוא מהפכה של דימוקרטיזציה מבחימ"מ בדרגו או בדרו השאל.

אלא שהם ביקשו לקרוע את קשרי המסורת, למחוק את עברם ולהיאחז בכל מחיר בארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות. וכמו שיקרה במצבים כאלה, נותרה המשפחה בלי קשר מלכד, נתפזרה ונכרתה מעמה.

בנעורי בני-יורק, לא האיתי את עצמי כיהודי, אלא כאמריקאי גמור. וכשקרה הנס ונתגלה לי שאומנם יהודי אני, שרפתי את כל הגשרים ועליתי ארצה כמו מגלות רחוקה, מעבר לנהר סמבטיון, מקום שלא כדאי להזכירו. למדתי עברית והתחלתי לכתוב, שירים, סיפורים, מאמרים, רומאן, אבל בעיקר שירים, כי אין כשפתנו העברית לשירה. הגיעו הדברים לידי כך שערב אחד קראתי שיר ארוך בהקראה פומבית בתל-אביב, ועם גמר ההקראה התלהב הקהל וניגשה אלי אשה, שהקנית בתיאטרון "הבימה", ושיבחה את השיר וכאילו להוסיף לשבחי אמרה: "אבל לא ידעתי שאתה לא ישראלי; מהעברית שלך אי אפשר לדעת, רק מהמבטא".

אז היטב חרה לי, שהייתי אנוס על פי הדיבור כביכול, אמריקאי על-כורחי, בלי בחירה, ולא כמו שביקשתי, ישראלי מתוך בחירה ועשייה. ואולם משנישנו הדברים מצד אחר, מפי מפקדי שלידו עמדתי באש האויב, ראיתי שגורל הוא ויש להיכנע לו... על-כורחי אהיה, בעיני האמריקאים, היהודי שיצא מקירבם והצליח להיאחז בשירה העברית, שהיא נכתבת, לעת עתה, כמעט אך ורק בארץ ישראל, כשם שעל-כורחי אהיה, בעיני הישראלי, מעין ילד-פלא שעשה את הלא-אומן, חולל מהפיכה בחייו והלוואי וחיו כולם כמוהו. בין כה וכה האני הבחור נעשה נבחר.

בתהילים ס"ט "למנצח על שדשנים" מפרש רש"י: "על שרשנים, על ישראל שהם כשושנה בין החוחים", ולפסוק ט', שלא אחת הזדהיתי עמו אישית: "מוזר הייתי לאחי ונוכרי לבני אמי", אומר רש"י: "לאחי — לעשו". אכן בעברית אין מרשים לאדם לעמוד בבדידותו. מתאונן המשורר שהוא מוזר לאחיו ובא הפרשן ופוסק: אתה כל ישראל אתה נגד אומות העולם. מואס אדם באי-צדק, בוחר בחיי שלוה עם הצאן בהרים, ונדלק לו איזה שיה ויוצא קול המצוה עליו להרשיע עם שלם. בעברית הבחור נעשה נבחר.

זכות גדולה היא להיות יהודי מתבלל באמריקה היום. שכן אותו מתבלל, שהוא בקושי מודע למורשה היהודית, יש ביכולתו להכריע בעצמו. הוא יכול לבחור להיות נבחר. הוא יכול להפוך גורל עיוור למקור אור, ובכך להגשים את שאמר רבי עקיבא, בימי מלחמה קשים: "הכל צפוי והרשות נתונה". הכל צפוי, כלומר נצח ישראל לא ישקר, והרשות נתונה, כלומר בידינו להילחם למען הגאולה שתבוא, והיהודי הנלחם ייגאל. ותבוא הגאולה בארץ ישראל.

רמת-השרון, אדר, תשל"ה

תרומתו של ד"ר יוס טוב לווינסקי לחקר הפולקלור היהודי

מאת דוד דוידוביץ

הפולקלור היהודי והפצת ידיעתו ברי-בים, היו משימת חייו של לווינסקי. לווינסקי חי את הפולקלור. בניגוד לבני-הדור הצעיר כימינו — ונוסף, אף בארצנו — שההווי היהודי הוא להם, לדבריהם, בחינת „ארץ לא נוֹדעת“, שעל קיומו וחשיבותו הם מנִדְּים סים עתה ללמוד על ספסלי מכונים, אוניברסיטאיים. ב„עבודות שדה“ וכיוצא בהם. הוא חי אותו בתוך עולמה המופלא של העיירה היהודית-פולנית. שכל ההווי שלה, המרוכז ביומו של היהודי, למן תפילת-שחרית ועד סדר קריאת-שמע על המטה; המשתרע על מחזור השנה היהודית התמימה, למן ראש השנה ועד אחרון מועדי ישראל, ובכל המאורעות המטביעים את חותמם על חייו, למן הלידה, הגשואין, מלחמת הקיום, מילוי המצוות שבין אדם לחברו ואדם לקונו, ועד יום פטירתו. כל ההווי הזה שימש ללווינסקי מעין אוניברסיטת-חיים, שבה הכיר מקרוב את הפולקלור, שממנה שאב מלוא חופניים את מכמניה הרבים. לא היתה זו ההשכלה הפורמלית גרידא, שקירבה אותו לחקר האתנוגרפיה היהודית, שעשתה הימנו את הפולקלוריסט בוגר הידיעה, אלא בראש וראשונה כל אותם נכסי תרבות יהודית עתיקת-יומין, כל הליכות החיים היהודיים, המקוריים, על המוסר, האצילות, ההווי מור, הפשטות, החן והיופי הגלומים בהם, שאפפו את ישותו, למן שנות ילדותו, שם בעירת הולדתו, ועד ימי חלדו האחרונים על אדמת ישראל.

* * *

מיד אחר עלייתו לארץ, נטל לווינסקי על שכמו משא כבד — המשימה הגדולה של החייאת הפולקלור שלנו, שהעיסוק בו היה עד הימים ההם נחלת יחידי-סגולה בלבד. והוא מתחיל במעשה בראשית. מלי-כד סביבו חוג חוקרים וחובבים, אוהדי הפולקלור, עובר לאחר מכן לשלב מעשי, עריכת „רשומות“ המחודש וכן

במבוא לשני כרכי האנציקלופדיה „הווי ומסורת ביהדות“, כתב מחברה, ד"ר ירמ לווינסקי, ז"ל:

„ידיעת ההווי הלאומי התרבות של עמנו, כפי שנתגבש במהלך תולדותיו הארוכות, בפוזרתו הגיאוגרפית הנרחבת, — הולכת ומשתכחת בדורות האחרונים וסכנת התנכרות גמורה צפוי לה, אם לא יינקטו האמצעים הנכונים לשמירתה. אמנם הווי זה, רובו ככולו, טבוע בחותמה המובהק של הדת, שהרי דת ישראל הקיפה את מעגל-חייו של האדם היהודי — יחיד וציבור — היקף שלם ומחלט, שאין מחוצה לו ולא כלום. אולם גם מעבר לזיקת הדת כולל ההווי הזה בתוכו הליכות-חיים, מנהגים ונימוסים, שהם נכסי תרבות קבועים ועומדים, בעלי חשיבות היסטורית-לאומית רבה ביותר, מלבד מטבעות-לשון, ניבים אמרות ופתגמים ומושגיו, שקשה להפריז בערכם הפולקלורי המיוחד. הווי זה שאב מכל מקורות הספרות והתרבות היהודית, אך אליהם אף החזיר את כל השפע הרב והסגוני שצמח ונתחדש בתוכו. ואכן, לאמיתו של דבר שמורים וגנוזים אצרות אלה במרחביה ובמכמניה של ספרותנו לדורותיה ולענפיה השונים, אלא שדקא משום כך סתומים וחתומים לעיתים קרובות חלקים ניכרים מן הספרות העברית — העתיקה והחדשה כאחת — לפני אלה מבני הדור הצעיר שכל אותו הווי, על כל הכלול בו, הוא להם בחינת „ארץ לא נודעת“.

הבאתי את הציטטה הזו מאחד ממחבריו החשובים ביותר, בהם זיכה אותנו בשנות חייו האחרונות, כדי לעמוד על שרשיה של התעניינותו הגדולה באוצרות הפולקלור היהודי — התעניינות שהפכה משימת חייו. ואכן, אם אפשר להשתמש במטבע לשון: „משימת-חיים“ לגבי אדם, שכל חייו, כל ישותו, היו קודש למטרה בעלה, הרי לא נטעה אם נאמר, שחקר

עם בקיאותו הרבה במקורות וביצירה העממית שלנו גם כשרונו החינוכי, הן האנתולוגיה המצויינת „ספר המועד“ דים, שערך בשנים תשט"ז ואילך, וה„אנציקלופדיה של יהודי ומסורת ביהדות“, שהופיעה שנתיים שלוש לפני פטירתו. „ספר המועדים“ וה„אנציקלופדיה“ משמשים כיום ספרי-עזר חשובים לא רק לחוקר מועדי ישראל, מנהגיה, מסורתו, אלא גם למחנך, לתלמיד ולקורא הרגיל — והם ביטוי מובהק לאותה סינתיזה נאה בין מלאכת הכינוס והמעשה החינוכי גם יחד.

לא נוכל במיסגרת מאמר זה למנות את הביבליוגרפיה העשירה, שהוריש לנו — את ספריו, מאמריו, רשימות הבקורת שלו וצינוניו, הערותיו — שכל אחד מהם הוא בחינת מחקר מקורי, ולא פעם גם יהודי, בשל החיי דושים שבו, בשל התיאור השוואתי, המאלף, של המוטיבים הגלמיים בו, הן מבחינת המשכיותם היסטורית הן יהודית, הן מבחינת הופעתם בנוסחאות דומות או זאריאנטים אצל אומות העור לם, בתרבויות שונות, קרובות גם רחוקות ליהדות. וביבליוגרפיה זו משתמשת ותוסיף לשמש, לכל חוקר מקור רציני להכרת אוצרות הפולקלור של עמנו בעבר ובהווה.

* * *

אך מן הדין להקדיש מלים ספורות לשלושת מפעליו החשובים ביותר: ייסוד ועריכת כתב-העת „ידע-עם“; ארגון קונגרסים וימי עיון לפולקלור יהודי וקביעת פרס לפולקלור על שם אנ-סקי על-ידי ועדת התרבות של עיריית רמת-גן.

בשנים תש"ו—תש"ח הופיע בירו"שלים הרבעון לפולקלור ואנתולוגיה, „עדות“, בעריכת רפאל פטאי ויוסף י. ריבלין, בהוצאת המכון הארצישראלי לפולקלור ואנתולוגיה ובסיוע מוסד הרב קוק, אולם כתב-עת מצויין זה לא האריך ימים. יתכן, שבין הגורמים השונים להפסקת הופעתו היה — עד כמה שהדבר לא יראה כפרדוכסאלי — גורם אחד, רציני, הוא... רצינותו היתירה, — הוזה אומר השתתפותם ברבעון זה של חוקרים יהודים נודעים בארץ ובעולם, חוקרים כאלה בלבד. כתב-עת זה נועד איפוא, מטבע הדבר, רים, לחוג מצומצם למדי של אתנו-

כתב-העת „ידע-עם“, מארגן את החברתה הישראלית לפולקלור הנושאת אף היא את השם „ידע-עם“, מכשיר קאדרים ראשונים לרישום ערכי פולקלור ישנים גם חדשים, ידועים גם בלתי-ידועים, מתפוצות ישראל, על גילוייהם העשירים — כפי שבאו לידי ביטוי אצל שבטי ישראל השונים, החוזרים למקור מחצבתם.

ולראשונה הוא מקרב לפעולות אלה גם חובבים, „משוגעים לדבר אחד“ מקרב בני השבטים האלה, עם הרוש-מים והאספנים נמנים איפוא עתה גם בני עדות שונות, מאשכנז ועד תימן, מספרד ועד בוכארה, מ„בני-ישראל“ שבהודו ועד הפלשים שבחבש. והיה במשימה זו, בלא אחד ספק, אחד מגילויי והתלהבות החלוצית, שאפיינה רבים וטובים מבין צעירי ישראל, שעלו לארץ בעשרות השנים הראשונות של המאה שלנו, אך היה בכך יותר מזאת — כי בתחום עבודתו, כלומר חקר הפולקלור, היה לווינסקי כמעט „בודד“ במועדיו, שהטיל על עצמו תפקיד, אשר מבחינת משקלו, היקפו, הוזה אומר גדול חשיבותו, התאים למכון מדעי, אוניברסיטאי, בעל אפשרויות ארגוניות, טכניות, כספיות, ועל כולן — בעל מנגנון מגוון של חוקרים בעלי רמה אינטלקטואלית, מקצועית גבוהה.

פעולה זו, שהיא ביסודה פעולת כיי-נוס, ושגולת כותרתה היתה הבמות הספרותיות והחוגים שהקים, שסביבם התרכזו האספנים הרבים, היה פן אחד של עבודתו; הפן האחר, הקשור קשר הדוק בפעולה ראשונה זו, הוא האס-פקט החינוכי שלו. בתחום זה ניכרת יפה השפעת תקופת לימודיו, למן החדר המסורתי, בית-הספר, הישיבה הגדולה של לומיזה, בית המדרש למורים ע"ש פוזנסקי בוורשא ושעורי השתלמות למורים של „תרבות“ בויל-נה ועד האוניברסיטאות של ווילנה ולינין, שבזו האחרונה הוכתר בתואר דוקטור להיסטוריה. משך שנים רבות עוסק לווינסקי בהוראה תחילה בלומיזה ולאחר מכן באנטוורפן ובתל-אביב. שנים אלה עיצבו את דמותו גם כמו-רה ומחנך — דבר שהטביע את חותמו על פעלו המבורך בהפצת הידע הפולק-לרי ברבים.

שתי דוגמאות, בהן מתגלה בד בבד

התכשיטים, כלי-הבית, יצירות בתחום מלאכת מחשבת, וכיוצא בו. למוחרר לציין את חשיבותה היהודית-לאומית של שיתוף פעולה זה, של קירוב אנשי שים אלה לחקר הפולקלור שלנו.

המעשה השני — הם הקונגרסים לפולקלור, הראשונים לא רק בישראל, אלא בעולם היהודי כולו. בתנאים הקשים של שנות-בראשית למדינתנו, היה זה מבצע, שדרש מאמצים רבים, ארגוניים (ולא רק ארגוניים), כדי לשוות צורה ותוכן מכובד לכנסים חשויים בים אלה. הקונגרסים האלה, וכן ימי-העיון, שהתקיימו לעתים קרובות יותר והוקדשו לבעיות מסוימות בחקר הפולקלור, היו פרי יזמתו הברוכה של לווינסקי.

ואחרון אחרון — לפני כעשר שנים הציע לווינסקי לוועדת התרבות של עיריית רמת-גן, להוסיף לפרסים לספרות, המוענקים על ידי עירייה זו — פרס לפולקלור על שם אנ-סקי, מן האבות הדגולים של הפולקלור היהודי. והיה אולי משגו סמלי וטראגי כאחד בעובדה, שזמן קצר לפני פטירתו של לווינסקי, העניקה לו עיריית רמת-גן את הפרס ע"ש אנ-סקי. כי הפעם ניתן הפרס לא רק ליוזמו, אלא — כפי שציינו חברי ועדת השופטים — לאדם, שכל חייו היו קודש לחקר הפולקלור שלנו.

* * *

היתה לי הזכות לשתף פעולה עם לווינסקי משך שנים רבות באלו שטחים שבהם עסקו "ידע-עם" והמחיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור.

אזכיר כאן רק את ההרצאות, שהרצינו לסירוגין בכל אחד מהמוסדות האלה, את ערבי הסרטים התיאטרוניים, את ערב אנ-סקי (לציון יום השנה החמישים לפטירתו), ואם כי נוצרה, שלא בכוננת מכוון, חלוקה בין המגמות של "ידע-עם" לבין המחיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור — הראשון עסק בעיקר בפולקלור ספרותי, מילולי, והשני — באיסוף חפצים בתחום התרבות החומרית, ובתוכה יצירות האמנות היהודית העממית, והצגתם לקהל — הרי עובדה זו, לא זו בלבד שלא הפריעה בפעולות שני המוסדות האלה, אלא נהפוך הוא — יכולנו להקדיש, כל אחד בתחום התענינותו (הסוף בעמוד 182)

גרפים, ולא הגיע לשכבות קוראים רחבות וביניהן חובבי הפולקלור.

לווינסקי עצמו הכיר את הבעיה הזו, שעה שפרס את הסידרה החדשה של "רשומות" (כרכים א-ד, עם דב סדן, זכרך ה', עם יחזן טברסקי) בשנים תש"ז-תש"ג, כהמשך לקבצים בעלי אותו שם בעריכת דרויאנוב, ביאליק ורביצקי, שהופיעו, כאמור, בהפסקות רבות, תחילה בשנת תרע"ח ברוסיה ואחר-כך שוב בשנת תר"ץ בארצנו. והוא למד מנסיונו זה, כאשר, בעת ובעונה אחת עם הופעת "רשומות", ניגש להוציא את "ידע-עם". הוא הבין שכתב-עת המוקדש לפולקלור חייב לקרב אליו גם שכבות עממיות, כלומר לא רק סופרים חוקרים הכותבים על פולקלור, אלא גם מספרים מבין פשוטי העם, המסוגלים לספק את הפולקלור החי, הנוסס בקרבם, אינפורמטיביים, המביאים חבר בשם אומרים. ואכן, לווינסקי המחנך, הפופולריזטור "פאראכסלאנס", בכל הנוגע להפצת ידע עם, ראה צורך בהקמת במה ספרותית-פולקלורית הפתוחה לכל.

"ידע-עם", שיצא לאור, ללא הפסקה, כמעט, משנת תש"ה, כלומר למן שנת הקמת מדינת ישראל, ועד פטירתו של לווינסקי, לא היווה איפוא מעולם כתב-עת מדעי במובנו המדויק — והייתי אף אחראי — האקדימי, של המושג הזה, אלא במה פופולארית, יחידה מסוג זה בעברית, אשר מילאה — ונקווה שגם תמלא בעתיד — כמה שליחויות חשובות בשדה החקר הפולקלורי והפצת הידע ברבים. אציין רק, שהיא שימשה לא רק המשך לכתב-עת הספרותיים-פולקלוריים בגולה ובארץ, ולא רק במה שבה פורסמו בד בבד עם דברי מחקר רציניים, גם רשימות, סיפורי-עם, שירי עם, ומדור בעל ענין מיוחד לפולקלוריסט, וכן גם זכרונות של ישישים וישישות כמדור שנקרא "יזכור" — אלא היא שימשה גם ביטאון, יחידי אולי בעור, לפולקלוריסטים מבין עדות-ישראליים, אל השונות, שהפכו משך שנות קיומנו של כתב-העת אספנים, רושמים, מקליטים הם הצילו למען המחקר ולמען הדורות הבאים אוצרות של ערכים פולקלוריים, בלתי-ידועים עוד ל-חוקר, בתחום המנהיגים, האמונה, האמונות התפלות, הזמר, הניגון, הלבוש,

שירי צבי יאיר

מאת י. זמורה

לפי לשונו העברית החיה, זו שבעורקיה רוחט דם חם — הרי שירתו של צבי יאיר — שירת הזמן הזה; גם אם מקורותיה של הלשון בשירי צ. יאיר — אינם דווקא המקורות השכיחים, שמהם שואבת השירה החדשה העברית בישראל, — הרי צביונה צביון של לשון מדוברת, אם כי המשורר חי לא בארץ חיותה של הלשון, אלא שהוא ער ללשון החיה גם במרחקים, וגם הלשון — חיותה יפה לא רק למקומה, אלא הרחק מזה. מקורות לשונו של צבי יאיר — הם רחוקים יותר בזמן, מקורות של ספרי־קודש מאוחרים, ספרי המדרשים וספרי הקבלה, אלא שהוא העלה עליה מחלצות חדשות ונתן בה — רוח חדשה וטעם שונה; וגם מבחינה זו — יש ענין רב בשיריו של צבי יאיר, גם לקוראים כמו לחוקרי תולדות הלשון וגלגוליה.

גם התכנים בשיריו של צבי יאיר — בני הזמן הזה, אף על פי שאינם דומים לתכנים בשירי משוררי הזמן, שכן תכנים אלה תכני כל הזמנים הם: הגות פילוסופית על תופעות חיים וטבע, ארעיות ונצחיות, צדק ועוולה, תקוות ויאושים, גילויי טבע וגילויי אופי באנוש; וצבי יאיר דן בשיריו — מן הפרטים על הכללים, ומן הכללים על הפרטים.

ידוע הדבר, שכמעט כל משורר בעל שיעור יודע הוא עצמו את טיבו וטבעו, את טבעה של שירתו ואפיה, ובמוקדם, או במאוחר, אם פעם ואם פעמים, הוא שר גם על עצמו וגם על שירו; הנה כי כן שר צבי יאיר בשיר משירי ספרו הראשון (הוצ' „מחברות לספרות“, תשכ"ח) „על החוף“:

במפתחים

ששאלתם לדמעתי?	ששאלתם לסערתי?
בצעף צחוקי	במעמקי ימי
כסיתיה.	שקעתייה.
ששאלתם לשלהבתי?	שדרשתם לשירתי?
באפר בינתי	בשדות האלם
טמנתיה.	זרעתייה.

ואלו בספרו החדש „מראש צורים“ (הוצאת „עקד“, תשל"ג), הוא שר בשיר בן שש שורות:

שירי

מעצבון־אדמה —	הילד הצוהל.
הפרי המשמח.	מיגון נפשי —
מעצב אם —	שירי מתרונן.

לדעתי — הפרט, והוא גם הכלל, המעניין ביותר, בשירי צבי יאיר הוא — ההתבוננות בעולמו של הקב"ה, ורצוני להטעים — התבוננות, שהיא שארת־בשר לבניה ולתבונה; והתבוננות זו יש לה אופי וטעם אנושי־כללי ואי־שם נעוצים בתוכה במפורש גם אופי וטעם יהודיים.

מכאן — גם הצביון המיוחד של פסימיות, שתוכה — אופטימיות, משהו שיש בו מוזגה של מחשבת איוב עם מחשבת קוהלת:

מי עני ומי עשיר

ומי עשיר בעולמך ?	מי עני בעולמך ?
ואתה הקימות לו נושים,	ואתה נתת לו
וכל אוצרותיו שאולים,	את האביבים,
וכנגד שטר חוב המוות	ואת תכלת הרקיע
אינס שקולים.	ואת הכוכבים !

זאת ועוד: התבוננתו — עדינה מאד, דקה להפליא, לא רק שעה שהינו שר את תוצאות ההתבוננות ומסקנותיה, אלא גם כשהוא שר את תהליך ההתבוננות, את שרשה ואת צמרתה גם יחד; כי צבי יאיר יודע ערכו של כל דבר בטרם היה לדבר, או שלא זכה להגיע אל התהוותו, והוא נשאר בראשיתו, לא הגיע לעולם לתכליתו, כגון בשירו המקורי והמיוחד, הבנוי לתלפיות:

— — — שיר לערגה שלא נרפאה	אשר לא עמעמו בעב החמר
שבח לערגה שטרם עצבה	אשר לא קמטו ברוח אנוש

זרועי טרם בראשית
הנובטים באדמת תהו.

ואולם, יש וצבי יאיר מגלה מידה נאה של אירוניה, ואין אירוניה בשירה אלא אם היא כולה חכמה וכמוסה במעטה תוך מעטה ומעמידה פנים של רצינות, כגון בשירו „זרם“:

— — — זורמות נשימות,	נגרים רגעים,
שוקים דמים	זורמים זמנים —
דוהרים אונים,	נחלי היקום
קולחים רגשים,	אצים בלי הרף
שוטפים שרעפים,	אל ימי החדלון . . .

ובצורה אחרת ובטעם שונה הוא שראתה מחשבה בשירו „אל המקור“ ומסיים:

— — — אל האין / החיים כמהים.

ודבר המובן מאליו לקוראי שיריו של צבי יאיר, שהאיש בעל השקפת-עולם דתית ולא רק בשירים שנושאים דתיים במפורש, אלא גם בכל שיריו האחרים, אף אם נושאים שכיחים ותואמים כל משורר אחר; ודבר זה — חשוב מאד, שכן דתיותו של צבי יאיר בשירתו, כמוה — כעדינות נפש וכאצילות של הגות; ודתיות זו (שמא טוב יותר להשתמש דווקא במונח הלועזי רליגיאוזיות) — משווה לכל השירים איזו רוממות, איזה רטט של רוחניות ענוגה. והאם לא נפלאה היא ההרגשה הממלאה את לב המשורר חרדה לקדושת המילים:

— — — אללי, כי חללנו קדש מהלה,	במקדשי האותיות
כי הכנסנו פסלינו	בהיכלי הנקדות —

משורר שחרדה כזאת מלווה את שירתו — ודאי לנו שאינו מכניס, חלילה, פסלים להיכל השירה — ומה חשוב מזה לגבי משורר?

וזאת נקמתנו...

(מחשבות והרהורים שלושים שנה לאחר השואה)

מאת משה אביטל *

„נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם“

(שמואל א', טו, כט)

א.

שלושים שנה עברו מאז נתגלה גדול האסון שפקד את עם ישראל בשנות השואה ועדיין לא פגו כאבם של יחידים וצערן של העם. הפצע עדיין שוחת דם, לא התגלד, ומי יודע אם אי פעם יגליד. מושגים רגילים של אסלות אינם יכולים למצות את עומק הכאב על בית ישראל באירופה שנפל בידי אשמואי. הכאב והצער גדולים על חיים שקופחו, על אבות ואמהות, אחים ואחיות, דודים ובני דודים, חברים, ומכרים, שכנים ובני עיר שנקטלו לפני זמנם. האבל הוא לא רק של היחיד ושל המשפחה או של הקהילה. הכאב והאבל הלאומיים הם לא פחותים מאלה. דומה כי לעולם לא נוכל להעריך ולהאזן את החורבן הגדול, את אוצרות היהדות הרוחניים והתרבותיים שירדו לטמיון. היצירה בת אלפי השנים שנתרמה על אדמת אירופה שנכרתה ע"י הגרזן של בני עזולה.

ואם הסבל של העם כולו הוא גדול, סבלם של ניצולי השואה פי כמה יותר גדול. האודים המוצלים מאש, ממשיכים לשאת עמוק בליבם את הטררגדיה של משפחותיהם, של קרוביהם ובכלל כל יקיריהם. אנו נושאים לא רק את זכר הסבל שבמחנות ההסגר, אלא שגזר עלינו לשאת את סאבי-השאלה הנצחית המנקרת במחננו: במה אנו טובים מאלה שעלו על המוקד?

דווקא אלה שסבלו אינם ששים לדבר על אותן השנים. אולי בגלל זה כי אינם רוצים לחשוף את נשמתם הפצועה, האת מסכת-הימים האיומה. אולם עד כמה שתקופת השואה מתרחקת מאתנו, אני תוהה ומתהרהר בדבר: האם השתיקה יפה? האם לא מחובתנו היא בגלל שנשארו בחיים להרים קולנו בלי הרף ולהזכיר ראשית לגוים על אשר עוללו לנו, ושנית לשנן ליהודים, אשר לא טעמו את כוס התרעלה: „זכור את אשר עשה לך עמלק“.

היתה תקופה לאחר השואה שבה האשימו את יהודי אירופה שכאילו הלכו כצאן לטבח, אמנם במשך השנים האחרונות חל שינוי רדיקאלי במחשבה הזאת, אך באותה תקופה ראו הניצולים את עצמם כזרים עלי אדמות. שערים רבים היו סגורים בפניהם, ואפילו אחינו בני ישראל הביטו עליהם בחשדנות מסוימת.

ב.

אולי היה זה יחס של אשמה, ולכן התרחקו מהניצולים כי זה מזכיר לסולם את עוון השתיקה בימי השואה. ידוע לנו שהדור החדש שקם אחרי הקמת המדינה הביט בכיטול-ימה על הפליטים. עבורם היתה פרשת השואה מקור בושה, ולא רצו לשמוע על התקופה ההיא. ואז באה מלחמת ששת הימים והביאה לידי שינוי גדול מאוד ביחסם של ילדי הארץ לנושא השואה. פתאום גילו שאיבי ישראל היו מוכנים להביא שואה חדשה. פתאום ראו שעם ישראל הוא עם לבודד ישכון, כי שום אומה לא נקפה אצבע כדי לעמוד בפני המרצחים החדשים.

ביחוד נשתנה היחס אל השואה מהקצה אל הקצה לאחר שפרצה מלחמת יום-הכיפורים. אפילו המקטרגים ביותר גילו אז שבעצם לא היו יהודי אירופה פחדנים, מוגי לב, והתברר שאפילו גיבורי חיל אינם יכולים תמיד לעמוד בפני כוחות השטן. אמנם יש סוג גבורה אחרת, גבורה שגילו יהודי אירופה במשך השואה.

* משה אביטל, יליד צ'כוסלובקיה נלקח לגיטו בהיותו נער צעיר והועבר למחנה הריכוז אושוויץ. הוא עשה בשמחה מחנות-הסגר שונים. באפריל 1945 שוחרר בכוחוואלד ע"י הצבא האמריקני.

האויב הנצני לא הכריז מלחמה גלויה על העם היהודי. הוא הרדים אותנו בערמתו, והמציא כל מיני תכסיסים להוליכנו שולל. הרי תחילה לא ידעו יהודי אירופה את אשר צפוי להם. כאשר נודעה האמת המרה, קמו בחדים וקבוצות והתארגנו למרד ולהגנה עצמית. ללא נשק, ללא בני ברית, וללא שיטה כלשהי להיערכות ולהתארגנות, נלחמו כאריות ונפלו כגיבורים. גבורתם העילאית לא נעמדה להם להציל את עצמם ואת אחיהם. אמנם הם גרמו לאויב אבידות רבות, אך המעטים לא יכלו להתגבר על הרבים המזוינים בכלי המשחית המשוכללים ביותר.

לא מוזמן הישועה אליעזר ליבנה ז"ל בעתון הארץ, את ילדי מעלות שהיו שביים בידי יחידות רצחים ערביים אל יהודי אירופה, ואלה דבריו:

„בנינו שואלים, ביחד ביום זכרון השואה, מדוע הם לא התנגדו, הכוונה ליהודי אירופה בשנות השואה העצורים בגיטאות הכלואים במחנות הריכוז, המובלים למשרפות הטאז, השאלה מובעת בתמיחה ובמנוח ראש. הרי יכלו להתנגד ולוא במחיר קרבות כבדים? הלא חתמו גורלם דאיום ע"י השלמתם? מדוע קיבלו את הדין „כצאן לטבח“? גם מאה הנערים והנערות, שהוחזקו בידי שלושה מרצחים פלשתינאים בבית הספר במעלות, ודאי נימנו בין השואלים התהלים.

על הפירכה לגבי אחינו באירופה לא יקשה לענות. הם התמשו ע"י שנות רעב ומחלות, רבים היו בנייהם זקנים, תלויים ותינוקות. סבבו אותם, מעל אחר מעל, כוח צבאי נצני אדיר ואוכלוסיה עוינת. והם חסרי נשק וכלי הגנה ועל הכול, אכל בהם יאוש מול האדישות והעדר העזרה מצד העולם האנטי-נצני, לרבות קיבוצי היהודים בעולם החפשי ויהודי ארץ ישראל.

בכל זאת נמצאו אלפים — ואולי רבות — שהצטרפו לפרטיזאנים ביערות (במדיה וגיאתו לקבלם), לחמו בקרבות יאוש בגיטאות, ואף התמדרו במחנות הריכוז. הם עשו זאת מתחושה, שכבוד החיים חשוב מחיי שעה; ויש שהצילו בדרך זו את חייהם.

אך מדוע לא התנגדו מאה הנערים והנערות ומוריהם, שנכלאו בבית הספר במעלות בידי שלושה נצנים ערביים תמושים? הם היו רבים, ואילו המרצחים מעטים? הסביבה כולה היתה יהודית, אהדת ודואגת וצמודים לחומות הבית תנו חיילי צה"ל מוכנים לעזרה? יהודי הגיטאות והמחנות היו מוקפים שינאה ואימה, כל פריצה מצידם הבטיחה מערכת יאוש חדשה. הנערים והמורים בבית הספר במעלות ראו סביבם סיוע ותקווה, כל פריצה פירושה היה שחרור. והם נימנו עם הגופניע, המאומנים לסארה להתגוננות ותושיה“.

המקרה הטראגי במעלות ומקרים דומים לו, צריכים פעם ולתמיד לפתח עיני כל יהודי ולראות את השואה באור הנכון. אלה שצורפו באש התופת יכולים להעיד שהמדיניות הגרמנית היתה לפורר את כוח ההתנגדות המוסרית והפיסית של מיליונים יהודים לפני שהטילו אותם לסבשני האש. למרות הערמו" מיות והשיטתיות של הגרמנים העזריהם, נרשמו יום יום מעשי גבורה עילאיים במחנות המוות וההשמדה. גילויים לאין-ספור של גבורה סבילה של עזרה הדדית, של כבוד אנושי ושל עצם המשך החיים.

ג.

אצל שארית הפליטה נצטברו הרבה זעם, שאיפות נקמה. הם קיוו שאחרי השחרור יוכלו לפרוט מעט נטל הזעם שבלבם. השאלה היתה היכן לנקום, במי לנקום, האם רק בגרמנים, או גם בעזריהם בכל מקום שהם.

כאחד הניצולים התאבקו בבשמתני שני קולות. קול אחד תבע כל הזמן: נקום את עלבוננו, את חיינו את התינוקות שלא חטאו. ההתאבקות היתה אדירה. היו רגעים ששכחתי על כך ואז נרגעתי. אולם עד היום כאשר אני נמצא לבדי, בחדר, וחכונות השואה עולים במחתי, פחד ורעדה אחזים אותי. ולא פעם הנני רואה בחלומי את הנוראות שראיתי בהקיץ. ולפעמים אני מתעורר מתוך חלום-בלהות ואני רואה שאני חי, אולם יקירי בשארז שם.

לשוא ציפו הניצולים שהעולם הנאור יעניש את הפושעים והרוצחים. המצב המדיני שנוצר מידי אחרי המלחמה בין בנות-הברית, גרם לכך שכל צד סלח לעם הרוצח. העולם כולו קיווה שיבוא סדר חדש, הרשע ימוגר, ואחות העמים תכפר על כל הפושעים הנוראים. והאם יש, בכלל, עונש אשר הולם את

הפשע של העם הגרמני. השטן עוד לא ברא את העונש הראוי עבור פשעים זועזעים כאלה.

העם היהודי בדורות הקודמים הטיל חרם על עמים בעד פשעים הרבה פחות חמורים. החרם היהודי הטביע אות-קין על רוצחי ישראל. ומה שחשוב ביותר, האדם מישראל שמר על החרם, הורישו מדור לדור והוא שנתן ליהודי כח רוחני ומוסרי להגשיך במאבקו נגד כחות-השטנים. המגעים עם המרצחים מטיל גם עלינו חטא כבד. המגע הרשמי של מדינת היהודים ונציגים רשמיים של העם היהודי עם הגרמנים צורב כבדול מלובן את נפש ניצולי השואה.

אולי זאת הסיבה שהאנטישמיות חזרה לאופנה, במזרח ובמערב, ובפרט בארצות ערב. כי העמים רואים שבועד נזיד עדשים מוכן העם היהודי לסלוח את מרצחיהם. יודעים לי כל הנימוקים, שמדינת ישראל היתה זקוקה לתמיכה הכספית מגרמניה כדי לקיים את המדינה וכדי לקלוט את העלייה. בכל אופן אילו היו מנהיגינו מביאים את תבעיה לפני העם היהודי להחלטתו ולהכרעתו — האם למכור את כבוד העם היהודי וזכר הקדושים בעד סכום כסף זעום, או שהעם היהודי יתחייב להרים תרומה נדיבה למדינת ישראל מעל ומעבר למה שנתנו בשנות החמישים כדי שישאל תוכל לזכות את הצעת השילומים — מובטחני שהיהודים בכל העולם, בפרט יהודי ארה"ב, היו אומרים למנהיגינו: אנו נכפיל ונשלש את תרומתנו, ואל תחללו את שם ישראל וזכר הקדושים. עובדה היא שבשנים האחרונות כאשר צרכי מדינת ישראל גדלו, נדבו יהודי התפרצות ביד יותר נדיבה.

ועוד: אילו לפחות היתה ישראל מקבלת לפחות חצי הרכוש היהודי שנשדד, אפשר היה להגיד, שלפחות ישראל קיבלה "פיצויים" כלשהם, אולם ממילא שילמו הגרמנים אחוז אפסי ממה ששדדו. כי בעד הסבל, העלבון והחיים שנקטלו, אין תשלום שישווה להם.

ד.

נכון, עד עתה לא נקמו נקמת השואה, אבל אני מאמין באמתה שלימה שהנקמה בוא תבוא, אם לא בדורנו הרי בדורות הבאים. הדם היהודי השפוך אינו נח והוא נוקב עד לתנומות ומגיע עד לכסא הכבוד. הצדק האלוקי ינקום את דם יקירינו, אין אנו יודעים את דרכי ה', איך ומתי יביא את הפורענות על הגוים שהביאו שואה על עמנו, אך לא יתכן שהעולם יכון ברשע.

אם אנו עדים עד היום הזה שמצא השואה לא שקטה הארץ ממלחמות אזרחים, מלחמות עמים, והתנגשויות בארבע כנפות הארץ, וגל החמס, השוד והרצח מצייף את העולם יום יום, הרי זהו הוכחה ברורה שהדם היהודי השפוך לא פסק מלתבוע נקם ושילומים.

לא יתכן שלום ושקט בעולם, כל זמן שהגויים לא יודו בפומבי על הפשעים והחטאים שחטאו כלפי העם היהודי. על גויי הארצות לבקש סליחה ומחילה, להחליף את השנאה והמשטימה ליחס אנטי כלפי העם היהודי באשר הוא שם. רק אז ישרור שלום ושלחה בעולם ובני אדם יוכלו ליהנות מטוב של עולם.

תרומתו של ד"ר יו"ט לווניסקי לחקר הפולקלור היהודי / סוף מעמוד 177

דות מזרח-אירופה, במובנו הנעלה של המושג הזה. תלמיד חכם, עניו, איש רעים, המוכן תמיד לעזור, ליעץ, לתת-חלק עם חבריו ועמיתיו בידע העשיר שלו — ועל כולם בעל לב יהודי רגיש, חם. היה בו משהו מרוח המתנגד-דים, ה"חוקרנים" החריפים הליטאיים, אך, מאידך, אצר בקרבו הרבה מרוח החסידות הפולנית, מאותה התלהבות והתמסרות לענין גדול, מקודש — חקר גנוי העם ונשמת העם.

הספציפית, תשומת-לב מיוחדת למגמת האלה ולהעשיר בדרך זו את מוסדותינו בנכסים רוחניים וחומריים גם יחד. אך לא נהיה צודקים, אם לא נצייק, כי בפעולות המשותפות שלנו נהנינו תמיד מבקיאיותו הרבה של לווניסקי במקורות הספרותיים הישנים גם חדשים, מידיעתו העמוקה בערכי התרבות היהודית בכלל והפולקלור היהודי בפרט.

ללוניסקי היה מוצר טיפוסי של יה-

הערות במקרא

מאת דוד שלמה שפירא

א.

על השם „אחאב”

ב„הדואר” (גליון ב', תשל”ב) עורר פרופ' ראובן גורדיס את השאלה על מובנו של השם „אחאב” משמו של פרופ' מזר הוא מביא שפירוש השם הוא „האח (היינו האל) הוא אבי”. פרופ' גורדיס בעצמו, על יסוד צמדהשם „אב־אח” שהיה רגיל במזרח התיכון בימי קדם וששימושו ניכר גם במקרא, מפרש את שני חלקי השם „אחאב” ככינויים לאל: „האל הוא גם האח הקדוש למאמינים בו, ואב, המושל ושומר עליהם”. והנה כבר דרשו רבותינו את השם „אחאב” כאילו בא לציין את טיבו של מלך ישראל: „אחאב, אח לשמים, אב לעבודת אלילים”¹. רש”י מפרש „אח לשמים” במובן „צרה לשמים”². ו„אב לעבודת אלילים” היינו „שהיה אוהבה ביותר”. ברם המהרש”א בחידושי אגדות מפרש בדרך אחרת: „כשהיה בצרה ואח תלה עינו לשמים כמו שנאמר: הראית כי נכנע אחאב מלפני³ אלהים, כשהיה בטובה... תלה הדבר בעבודה זרה...”⁴

לכאורה, אם נקבל את „אחאב” כשם תיאופורי, יותר מסתבר שמובנו הוא שהאב, היינו האל, הוא אח לעמו יען ש„קרוב ד' לכל קוראיו”⁵. לפי זה דומה השם „אחאב” לשם „אחיה”⁶ או „אחיהו”⁷. מאכן יש לראות עתיקותו של הרעיון שהובע על ידי חכמינו שהקדוש־ברוך הוא לא רק אב, כי אם גם אח ורע לישראל: „למען אחי ורעי אברה נא שלום בך”⁸. למען ישראל אחי ורעי”⁹. „אח אני לישראל בשעת צרתך, אחים אלו ישראל שנאמר למען אחי ורעי”¹⁰. השווה השם „אליאב” ו„אביאל”¹¹.

ברם יש לומר ש„אחאב” אינו שם תיאופורי כלל. ואולי אינו שמו המקורי של המלך כי אם שם שניתן לו כאשר יעדו עמרי אביו למלוך תחתיו או כשעלה על כסא מלוכה, דוגמת הסבת שמם של אליקים ליהויקים ושל מתניה לצדקיהו על ידי מלך בבל¹². משמעות השם „אחאב” על פי זה הוא תואר למלך שהוא „אב” לעמו, וגם „אח” להם. המלך הוא לא רק אב לאומתו המגין על גתניו והנושא גפשו לטובת העני והאביון¹³, כי אם גם אח שלבבו לא

- 1) סנהדרין קב, ב.
- 2) על פי משלי יז: יו. אולם בביאורו למשלי לא כתב רש”י כן, ופירשו במובן הפשוט.
- 3) מלכים א כא: כט.
- 4) תמהני שלא פירש מהרש”א כפשוטו שבעת צרה נעשה אחאב אח לשמים במובן הפשוט וכפשטות מובן הפסוק „אח לצרה יולד”, לעיל הערה 2. ועיין פירוש „עיון יעקב” לעין יעקב, וכן פירוש הר”ף (לר' יאשיהו פינטו) שם.
- 5) תהלים קמה: יח.
- 6) מלכים א יא: כט.
- 7) שם יד: ד.
- 8) תהלים קכב: ח.
- 9) רש”י שם.
- 10) מכילתא, בשלה, פרשה ג.
- 11) במדבר א: ט; שמואל א: ט: א. והצביע על השם „אביאל” פרופ' גורדיס במאמר הג”ל. אבהותו של ד' מצוינת בכמה מקומות אם במישרין אם בעקיפין. עיין למשל שמות ד: כב—כג; דברים יד: א; וגם לב: ו. ועל השימוש „אב” ו„אח” לאלים בפולחן הכנענים, ראה Hastings, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, III, 179b.
- 12) מלכים ב כד: יז; דברי הימים ב לו: ד. ועיין „מקרא כפשוטו” לארליך לשופטים ח: לא: „וישם את שמו אבימלך”.
- 13) השווה השם אביה ואביו (מלכים א טו:א; דברי הימים ב יג:כ). על תפקיד

ירום על אחיו¹⁴ והמדבר רכות אל עמו, והקוראם: „אחי ועמי“¹⁵. ואף-על-פי שמצאנו עוד אחד שנקרא בשם „אחאב“ שלא היה מלך¹⁶, אולי אחר שנים נתקבל השם „אחאב“ כמתאים אף להדיוטות, מאחר שהשם מתפרש בכמה פנים¹⁷.

ב.

האב — שחת, האם — רימה

מענין לענין באותו מאמר דן פרופ' גורדיס במובן הפסוק באיוב יז:ד: „לשחת קראתי אבי אתה אמי ואחותי לרימה“. מה תוספת קירבה בהוספת „אחות“ ל„אם“? נזכרים אנו בדברי המדרש¹⁸: „ר' שמעון בן יוחאי שאל את ר' אלעזר בר' יוסי, איפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו¹⁹, איל הן. משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה ביותר מדאי והיה קורא אותה בתי, לא זו מחבבה עד שקראה אחותי ועד שקראה אמי²⁰ אף כך הקב"ה בתחילה קרא לישראל בת... לא זו מחבבת עד שקראן אחותי... לא זו מחבבת עד שקראן אמי...“ כך לאיוב אין תקוה אחרת כי אם לצפות לרימה שתכניסנו תחת כנפיה ותהיה לו אם ואחות.

ברם יתכן שיסוד מקרא זה הוא במשחק-מלים. איוב היה מארץ עוץ²¹, לא ברור אם ארץ עוץ נקראת על שם בנו של ארם או נחור, או על שם אותו עוץ שהיה מבני שעיר החורי שהתמוגו עם בני עשו²². ברם אליהוא בן ברכאל ממקורביו של איוב התיחס למשפחת בוז שהיה גם כן מבני נחור²³, ואם כן יש מקום לומר שגם איוב התיחס לנחור. על בתואל בנו של נחור אנו קוראים: „ופילגשו ושמה ראומה ותלד גם היא את טבח ואת גחם ואת תחש ואת מעכה“²⁴. בוודאי שמשפחות אלה התחתנו זו בזו, ולפי זה יש לחשוב גם את ראומה ובנה תחש לאבותיו הקדומים של איוב. אולי מובן תלונתו של איוב הוא, שכשיבוא יומו לשכב עם אבותיו, לא ימצא את אביו תחש רק ימצא לו שחת (תחש בהיפוך האותיות), ולא תחבקנו אמו ראומה (שהיא גם אחות-רגיסתו מצד שהוא בן נחור)²⁵, כי אם רימה. על שייכות

המלך ראה תהלים עב: ג—ד, יא—יג ועיין איוב כט: טז: אב אנכי לאביונים, ועיין שמואל א כד: יב: ואבי ראה גם ראה (אך אולי שם מפני שהיה הותנו, מצודת ציון שם); מלכים א ו: כא, מלכים ב יג: יד (על הנביא), והשוה בראשית מה: ח: וישמיני לאב לפרעה ולאדון לכל ביתו ומושל בכל ארץ מצרים, והקבל שם כד: ב: עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו, והשוה דרשת חז"ל על „אברך“ (שם מא: מג; בראשית רבה ז, ג).
 14 דברים יז: כ, ועיין מלכים א כ: לב: „ויבאו אל מלך ישראל ויאמרו עבדך בן הדד אמר תחי נא נפשי ויאמר העודנו חי אחי הוא“.
 15 דברי הימים א כח: ב; ועיין רמב"ם הלכות מלכים ב, ו.
 16 ירמיהו כט: כא.

17 ועיין עוד השערה על מקור השם „אחאב“ במילונו של גוניוס בעריכת בראון דרייור ובריגס (באנגלית) *Hebrew and English Lexicon of OT*, 26b ומובא במאמר הנ"ל של פרופ' גורדיס, בשם גלדקה ונות.

ומה שהביא פרופ' גורדיס במאמרו שהשם חזאל עיקרו „אחיאל“ על פי תרגום השבעים (מלכים א טז: כד) לא נראה, וקרוב שאינו אלא השם יחיאל (דברי הימים א טז: יח), ונראה שגם בשבעים נתחלף היות (1) באלף (A). או שהוא „חזאל“ (לשון שבועה).

18 שמות רבה נב, ה.

19 שיר השירים ג: יא.

20 כדרך שקוראים קעת לפעוטה „מאמעלע“ (ביידיש).

21 איוב א: א.

22 בראשית י: כו; כב: כא; לו: כח.

23 איוב לב: ב; בראשית כב: כא.

24 שם שם: כד.

25 ידוע שאחות היא לאו דחוקא ונקראו גם קרובות וגם כלה בשם זה, עיין בראשית

כ: יב; שיר השירים ד: יב, ועיין לעיל במדרש שמואל לעיל הערה 18. ועל אה, עיין בראשית כ: יג; יד: יד; כט: טז; לא: כג, לו.

רימה לאמהות, ראה גם באיוב כד: כ: ישכחהו רחם מתקו ריחה (מקרא שכלעצמו הוא קשה-הבנה)²⁶.

אולם המקרא שבירמיהו ב: כז: „אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתני” יסודו לא במשחקי-מילים או במשחקי-רעיונות לבד. נראה שהנביא מכוון לצלמי זכר העשויים מעץ שעבדו להם האלילים ולצלמי העשתורת המחזיקה ילד בחיקה²⁷ „שנקראה „אמם של האלים” ו„אמם של בני האדם”²⁸ קשר העשתורת דווקא עם צלמי האבן אולי מקורו ביחס השם „אבניים” („מושב האשה היולדת”)²⁹ לשם „אבן”³⁰.

26) עיין בשבעים על ביטוי השם: Penma. וגם דמיון יש לראומה ואימא. וגם ל„רחם” שבאיוב כד: ב, יש דמיון ל„ראומה”. עיין במילון המקראי של גנזיוס (המובא לעיל הערה 17), שבאשורית רימו היינו רוּם. ואולי יש כאן משחק על השם „גחם” (בראשית כב: ד) שהוא גם כן ממשפחתו של נחור, וגם קרוב במשמעותו למלה „רחם” (מ„חוס”) על פי ההשערה במילון המקראי הנ”ל ע’ 161. ונראה שמובן פסוק זה הוא קללה לרשעים שמקללים אותם הנעשקים על ידם (שם: יח: תקולל חלקתם בארץ) ובתוך הקללות מקללים את העושק שישכחהו רחם, היינו האדמה שממנה בא ואליה ישוב (עיין שם א: כא: ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב אליה, וברש”י מבטן אמי, האדמה. ועיין מרוחין ה. פופ ב- Anchor Bible Job ע’ 16, וכנגדו פירושו של טור-סיני לאיוב, ע’ 11, ואין דבריו מוכרחים), כעין: ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב (ישעיהו יד: יט), וכשהאדמה תשליכהו יוללוהו התולעים („מתקו רימה” במובן „המתק שלו נהפך לרימה”), תחת הנאמר (כא: לג): ימתקו לו רגבי נחל. וההמשך שלמרות הקללות הרשע עדיין מחזיק בדרכו, והוא רועה (מרוצץ, תרגום רגבי עזרא) את העקרה והאלמנה לא ייטיב (שם: כא). על מושג האדמה כ„רחם” אם ראיתי שדן באריכות החוקר המנוח מנחם שטיין באוסף מאמריו „בין תרבות ישראל ותרבות יון ורומא” (רמת-גן, 1970), ע’ 189, והלאה, והמקרא באיוב כד: כ, לפי פירושו מסייעו.

27) עיין Hastings, *op. cit.*, s.v. Ashtart (II, 116a); ועיין ירמיהו ג: ט; וראה עבודה זרה מג, א, על צלמי זכר השוה יחוקאל טו: יז ורד”ק שם, ישעיהו נו: ח: יד חזית (לפי גנזיוס BDB, 390b, ועיין „מקרא כפשוטו” לארליך, ו„באור מדעי” לקרויס); מלכים א טו: ג ועבודה זרה מד, א ירושלמי עבודה זרה פ”ג ה”ו ועל ירמיהו ב: כז. עיין *Interpreters Bible* על אתר. ואפשר שעץ ואבן מתחלפים בדברי הנביא, ותן את האמור בעץ באבן ולהפך, ששני החמרים שימשו לצורך צלמי הזכר והעשתורת, אלא שיש לומר שמפני טעם מיוחד ייחס את העשתורת לאבן כולהלן, ואולי מפני ש„עץ” הוא לשון זכר ו„אבן” הוא לשון נקבה. ויתכן שיש כאן גם משחקי-מילים: „עצבים” — „עץ אבי”, „אבנים” — „אבן אב”. על פי Hastings, *op. cit.*, s.v. Canaanites, III, 182b בשם „און”, ואפשר שיש כאן משחקי-מילים „און-אבן”. השוה דרשת תול”ל לדברים כא: ג: ובכתה את אביה ואת אמה . . . אביה ואמה זו עבודה זרה, וכן הוא אומר: אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתני (ספרי כי תצא; יבמות מה, ב). ועיין ספרו של אלברייט *Archaeology and the Religion of Israel* (5th ed. A Doubleday and Anchor Book, 1969), pp. 71 ff.

Hastings, *op. cit.*, II, 116a (28)

29) לשון רש”י שמות א: טו.

30) עיין מילון מקראי, גנזיוס, א7, ובהוספות, א119.

בין ספרים חדשים

אנו יושבים היום בארץ-ישראל ויש לנו מדינה יהודית.

בקובץ תמונות וציורים שמשקפים החי של ימי שלום ומלחמה. פרקי הספרות מכילים שירים מעין טור מלכא, יהושע טן פי, חיים גורי ורשימות מאת חיים הזו (אם ובנה, מתוך הסיפור „דברי ה' ימים“), יגאל מוסינון (רשימה מרעידה את הלב — „עד דור אחרון“: „אנחנו נזקין, נעלה קמטים, שערותינו ילבינו — אך הם, הבנים שלנו, גבורי התהילה, יהיו לעולם כפירי אריות צעירים ונפלאים בזכרוננו של העם, באוצר זכרונותיו—).

בזכרונות — של הודו (אריה ליפשיץ), האם, האב, האח, האחיות והאשה — אתה קורא את הדברים בקובץ ולפניך מתיצבות דמויות כל הנופלים על אדמת המולדת ועל הגנתה — מתנה כבד מאד וכל אחד ב' יחודו והודו הטראגי.

למאמרו של א. כניוסף על „גנזי מושה“

(בצרון, אייר תשל"ב)

(א) רש"א ורטהיימר ז"ל לא ביקר מעולם בגניזת קהיר. הוא רכש כתי' משם כש- הביאום לירושלים.

(ב) רא"ל פרידלנד ז"ל העביר ספרייתו ל„מוזיאום האוניאטי“ (ולא לספריה הממלכית), המלכותית-הקיסרית שהוא כיום ע"ש סאלטיקוב-שצ'דרין בלנינגראד).

(ג) אוספו של הבארון דוד גינצבורג ז"ל נמצא כיום בספריית ליון במוסקבה, והיא היתה מיועדת פעם למשלוח לבית הספרים הלאומי בירושלים מפטרבורג-לנינגראד.

(ד) רא"א הרכבי ז"ל היה הראשון ש- פירסם מן הגניזה „תשובות הגאונים“ ב' תרמ"ז. פירסומיו של רש"א ורטהיימר „קהלת שלמה“ הוא מאוחר ממנו (תרנ"ט), ובו הוא מסתייע בראא"ה.

(ה) ראא"ה תיאר את אוסף אנטונין, שרכש לספריה, מלבד דו"ח, תיאור מפורט, ה' נמצא ב„ארכיון המרכז“ בלנינגראד. ראה „גניזות לנינגראד“ ממני (בצרון תשכ"ג. גם תדפיס מתוקן).

הרב ד"ר צבי הרכבי

מרדכי עובדיהו: יופי חדש

בהוצאת אל"ף הופיע ספרו החדש של אמן-המיניאטורות, או „סיפורי זוטא“, ה' ידוע, מרדכי עובדיהו בשם יופי חדש אדם והחי בארץ. סיפורים ורישומים.

המדורים בספר: קוממיות, בתוך עמי, אשנב לשכנינו, בעין שוחקת בוחנת ומעגלי אנוש. הסיפורים והרשימות מגוללים כ' לאחרי-יד תמונות מלבבות של נופי ארץ ואדם, תמציות חיים, רשמים ותיאורים רוויי הימור טוב לב. עובדיהו נחן בראייה מעמיקה-חדור לתוך מעללי אנשים והליכור תיהם, אך סגנונו קל ומשעשע, וכל מיני-אטורה ועיקצה, שנינותה, או הסיכום ה' מאיר, או הנוגה — הכל לפי הענין, המאורע והרושם.

ספריו הקודמים של עובדיהו הם: אדם בחוץ (סיפורים), יום ליום (אדם והחי ב' ארץ), תחנה אחת קודם (סיפורים), מפי ביאליק (דברים מפי המשורר, תגים ל' ויוקנו. הספר הופיע בשלוש מהדורות וכן גם בתרגום אנגלי). כמו כן פירסם קוני-טרסים על יצירתם ודמותם של ג. שופמן, ש. הלקין, א. קריב, ו. בורלא וי. ד. ברקוביץ ועוד.

בהוצאת אל"ף עומד להופיע ספרו החדש של מרדכי עובדיהו — עט סופרי דורי, מסות ורשימות על סופרים, משוררים ו' הוגים.

ספרי-זכרון „זאביק“

הקובץ הופיע לזכר יעקב זאב בליק, ש' נולד בירושלים בעת מלחמת השיחרור (ביום כ"ב בחשוון, תש"ט) ונפל ביום י"ב בתשרי, תשל"ד.

הקובץ נערך בידי אריה ליפשיץ, והוא גדוש רשימות וזכרי דברים מסופרים ו' חברים על יקר-נפשו, מידותיו וענות רוחו. הוא היה איש רעים להתרועע, אחד מה-אלפים וחמש המאות ויותר של גבורי ישראל שנפלו על הגנת המולדת במלחמה הרביעית, והאכזרית ביותר בהיסטוריה ה' צעירה של המדינה, אחד ונבחר. חבר ל' יחידה כותב: „תחיל מוכחר היה זאב, איש צוות למופת. בזכותם של צעירים כאלה

ידיעות

מבחר כתבי רב צעיר

בספרות „דורות“ של הוצאת „מוסד ביאליק“ יופיעו שלושה ספרים ממבחר כתבי רב צעיר. הספרים הם: זכרונות ואישים; ציונות וארץ-ישראל; מחקרים. המבחר נעשה על-ידי המבקר והחוקר הידוע, ד"ר דן מירון, שיוסיף גם מבוא מפורט על רב צעיר ויצירתו.

המשורר מ. כרמי בניירורק

בשבועות ביקר בניירורק המשורר העברי הידוע ט. כרמי והופיע בהרצאות ובהקראות משיריו במכון היהודי לדת, בי. מ. ה. א. ובבית הכנסת של פארק אבניו. — ט. כרמי, שהגהו מהדמויות הבולטות בשירה העברית החדשה, פירסם לאחרונה ספר שירים חדש בשם „התנצלות המחבר“, מהם שנכתבו כתגובה למלחמת יום הכיפורים. — רובי שיריו נקבצו בספר „דבר אחר“. — ט. כרמי עומד להשלים את האנתולוגיה באנגלית של השירה העברית החדשה ש' תופיע בהוצאת „פנגוויין“ באנגליה.

גבריאל פרייל באוניברסיטת ניוירורק

המשורר הידוע גבריאל פרייל הוזמן ל-אחרונה להקריא משיריו לפני מחלקות של תלמידים מתקדמים בבתי הספר העליונים של ישיבה אוניברסיטה, אוניברסיטת ניו-יורק ומכללת ברון. — התלמידים גילו ענין רב בהקראות.

פירסומים חדשים שהופיעו

לאחרונה עליירי

הברית העברית העולמית

1. אגדות ל„מיס'הגוראים“ / מאת ד"ר ש. ז. כהנא. — החוברת מכילה 6 סיפורים, מעובדים לעברית קלה בידוי רחל ענבר (עורכת השבועון „למתחיל“). המחיר: (\$ 1.—).

2. מונוגרפיות על מחיי הלשון העברית: חוברת א': אלעזר בן יהודה מאת רחל וכסלר. חיים נחמן ביאליק מאת אלהנן אינר דלמן, 56 עמודים. המחיר: (\$ 1.—).

פרס ישראל לפרופ' שמעון הלקין

פרס ישראל לספרות הוענק השנה לפרופ' שמעון הלקין, המשורר רבי-התנופה ועמוק-ההגות, המבקר והמסאי עשיר-הרוח ומחוקריה ומפרשניה של ספרותנו המצויינים. — בספריו „על האי“ ו„מעבר-יבוק“ ביצר לו הלקין מקום כאחד הראשונים במעלה ב-משוררי הדור.

כמספר בעל „יחודת-יאורינוב, מתגלה הלקין בספרו „יחיאל ההגרי“, „עד משבר“ וקובץ הסיפורים „נכר“. דברי הביקורת שלו כונסו בספרים „עראי וקבע“ ו„דרכים וצדי דרכים“. תרומתו הספרותית כוללת תרגום-המופת שלו של „עלי עשב“ לחאלט ו-היטמן וספר באנגלית על זרמים בספרות ה-עברית החדשה.

א. ר. מלאכי — בן שמונים

מלאו שמונים שנה לביבליוגרף וחוקר הספרות והישוב היהודי בארץ-ישראל ה-מובהק, אלעזר רפאל מלאכי (אנגלמן), יליד ירושלים, הגיע מלאכי לארצות הברית בשנת תרע"ג, מאז השתתף בקביעות בעתונות ו-בכתבי-העת העבריים ואיריים באמריקה ו-בארץ-ישראל. מר מלאכי תרם תרומה גדולה במחקריו הרבים והמקיפים על תולדות ה-עתונות העברית, ספרות ההשכלה, אישים ומאורעות היסטוריים וכן גם מאמרים ב-שאלות הומן. מלבד עבודתו ב„הדואר“ במשך יובל שנים, השתתף מר מלאכי ב„בצרון“. מספרו: „מסות ורשימות“, „צללי דורות“, „אגרות דוד פרישמן“, „אגרות סופרים“, „פרקים בתולדות הישוב הישן“, „מקובלים אין ארץ-ישראל“ והספרים הביבליוגרפיים המצויינים „זכר להלל“ (=בבלי) ו„פרי עץ חיים“ (=טשרנוביץ) ומאות ואלפים מחקרים ומאמרים שלא נקבצו בספר. — הערכה מפורטת תבוא. — מערכת „בצרון“ שולחת לסופר ולחוקר הוותיק ורבי-הזכויות ברכות לבביות בהגיעו לגבורות ומאחלת לו שנים רבות של עבודה פורייה.

אבירות

מחברו של מבוא התלמוד. המנוח שנולד ב- ירושלים וחונך בתי-האולפנא התורניים שלה, היה במשך כמה שנים מנהל המוסד החינוכי „דורש ציון“ בעיר הקודש. בשנת 1923 הגיע לאמריקה ומ-1925 שימש ברבנות בקליבלנד. הוא השתתף בתנועה העברית בקליבלנד ותרם לעתונות העברית באמריקה. מספרו „מבוא התלמוד“ הופיעו שמונה כרכים. הרב פורת השתף ב„בצרון“ במחקרים וכדברי בקורת ועשה למען הירחון בין העברים בקליבלנד. בן 88 שנה היה במותו. שלום לעפרו.

ברל (ישכר דוב) קניגסברג

בגיל 91 נפטר בניו-יורק עורך-הדיון ׀ העסקן הידוע ברל קניגסברג. המנוח עשה כל ימיו באיסט-סייד ופעל למען „ישראל הצעיר“, הישיבות, איגוד בתי-הכנסיות האורתודוכסיים ובית-המדרש למורות מיסודו של ועד החינוך החרדי.

ד״ר אהרן דומניץ

בגיל 91 נפטר הסופר והמשורר אהרן דומניץ. — המנוח, יליד העיירה סטארובין ברוסיה הלבנה, למד בנעוריו בישיבות ׀ עשה ימי בחרותו במינסק, שם ייסד עם חבריו נחום חניניץ ודניאל פרסקי את ה- אגודה בשם „ציון ושפתה“. הוא בא ל- אמריקה לפני מלחמת העולם הראשונה. א. ד. עסק בהוראה עד שהשתלם כרופא שיניים ועסק במקצועו עד שפרש לפני כעשר שנים. רוב השנים ישב בבאלטימור, שם ייסד אגודת „אתיעבר“ והיה פעיל בחוגי הצינונות העובדת. בסוף ימיו הוציא את כתביו ב- ספר: שירים, ספורים ורשימות. — כבוד לזכרו.

ד״ר יצחק ברקסון

זה לא כבר נפטר המתן הידוע, ד״ר יצחק ברקסון — מחניכי ד״ר שמעון בנדלי ותלמידיו, שהלך בעקבותיו להשליט את הזרמים החדשים בחינוך, בעיקר של ויואי, בהוראה העברית והרגיש את חשיבות יצירת סביבה ומציאות טבעית בבית-הספר. **תיאודור שוקן**

בגיל ששים שנה נפטר תיאודור שוקן, בנו של מייסד ההוצאה הידועה בגרמניה שלפני היטלר ובארץ-ישראל, זלמן שוקן. תיאודור עמד בראש ההוצאה בניו-יורק. אחיו, גרשום, הוא המו״ל והעורך של ה- עתון „הארץ“.

מ. צ. פראנק

במונטריאל, קנדה, ניספו בתאונת דרכים העתונאי משה צבי פראנק ואשתו חנה, כ- שבאו לביקור מישראל, שהתישבו בה לפני חמש שנים.

מ. צ. פראנק תרם את מאמריו לעתונות האנגלו-יהודית והעברית. ב„נשיגול גויאיש פוסט אנד אופיניון“ פירסם טור קבוע מזה שנים. במשך שנים אחדות היה כתב „הארץ“ באמריקה.

לזכרו של הרב ישראל פורת ז״ל
בכ׳ ניסן אשתקד נפטר הרב ישראל פורת,

ISRAEL
Burials and American Disinterments
שְׂרָטָה שאוֹלָאנָה

announces that RIVERSIDE continues to be the only licensed funeral director in the U.S. able to effect

Transfer to Israel within the same day
Har Hazeitim Har Hamenuchot

And all Cemeteries in Israel
RIVERSIDE also is available as the
Sole agent for Sanhadrea Cemetery
RIVERSIDE only can offer this service:

Enroute to Israel within the same day
• Strict adherence to Halacha and Minhagim.
• Arrangements made during lifetime with no obligation.
• Chapel secured in any community.

RIVERSIDE
Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors

MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2-6600
BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway at Prospect Park)/UL 4-2000
BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3-6300
FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7-7100
And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:
21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4-6800

Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood, Florida.
Solomon Shoulson/Andrew Fier

The Kosher Gourmet Cookbook

MILDRED MILLER and BASCHA SNYDER
INTRODUCTION BY RABBI ISRAEL J. KAZIS

Two experienced cooks present menus and recipes that are exciting imaginative, varied, and *Kosher*. The book is geared to the needs of anyone seeking a guide to gourmet cooking and party planning. The recipes are tasty and elegant, the method of preparation simple and practical. (Special Passover recipes) \$10.00

At All Leading Bookstores

This book is now available for fund-raising at attractive discounts.

Write to *Paul S. Eriksson*

Published by

PAUL S. ERIKSSON, Inc.
119 West 57th St., New York,
N. Y. 10019 Tel. PL 7-4824

Crafts of Israel CRAFTS OF ISRAEL

by

Ruth Dayan with Wilbur Feinberg

The vigor, diversity and charm of Israel's craftsmanship captured in hundreds of beautiful pictures.

\$16.95

MACMILLAN PUBLISHING CO. INC.

866 Third Ave., New York,
N. Y. 10022

you are invited to **Share A Simcha** with SABRA EAST

- ★ first class ISRAELI revue ★
 - ★ featuring Israel's top names ★
 - ★ And succulent middle eastern cuisine ★
- All You Have To Do Is Give Us A Reason**

Whether it be a Bar Mitzvah, Wedding, Anniversary, Synagogue or Temple affair, lodge gathering, engagement party, farewell party, hello party, graduation, birthday, Sweet Sixteen . . .

And We Cater Glatt Kosher in all Major New York Hotels.

SABRA EAST גלית
כשר

232 East 43rd St. New York City 661-1450

כשאנו חוגגים את יום העצמאות של

מדינת ישראל

עלינו להקדיש את מלוא מרצנו וכוחנו
לקידום החרות ולחיזוק הכבוד העצמי
של עם ישראל במדינתנו ובעולם כולו.
יום חג העצמאות הוא הסמל החי של

תקוות עם ישראל

ושל רוחו הבלתי מנוצחת של

ישראל סבא

עם אחד אנחנו!

UNITED JEWISH APPEAL INC.

National Office

1290 AVENUE OF THE AMERICAS, NEW YORK, N. Y. 10019

Tel.: 757-1500

Buy a ticket to Tel Aviv and get Europe free.

Israel is a long way off.

So it makes sense to make a stop on
your way to Tel Aviv.

And there's no better place to stop than
the heart of Europe. Germany. You can
rest, relax, shop, sight-see, even do a
little business in Cologne, Munich, or
Frankfurt. All for the price of a Lufthansa
ticket to Tel Aviv.

All of our flights serve fine kosher foods.
Just place your special order when you
make reservations.

If you'd like further information on our
Tel Aviv flights, call your travel agent or
Lufthansa.

Lufthansa
German Airlines

680 Fifth Avenue, 52 Broadway,

New York, N.Y. 10019—Tel.: (212) 357-8400